دو ڤەهینۆکێن کرمانجیێ
د علمێ تەجویدێ دا

دو ڤەهینۆکێن کرمانجی
د علمێ تەجویدێ دا

ژ ڤەهاندنا
مەلا خەلیلێ سێرتێ
ومەلا محەمەدێ لجەیی

بەرهەڤکرن
تەحسین ئیبراهیم دۆسکی

پێشگۆتن

بەری نوکە ژی، ل دەسپێکا (دو فەرهەنگێن ڤەهاندی) مە دابوو خویاکرن کو بابەتێ شعرا فێرکرنێ ئەوا ب عەرەبی دبێژنێ: (الشعر التعليمي)، ژ وان بابەتانە یێن کو د کەڤن دا د شعرا کرمانجی ژی دا پەیدا بووین، ومە گۆتبوو: هەر چەندە ئەڤ ڕەنگێ شعرێ گەلەک جاران یێ ڤالایە ژ خۆشترین عەناصرێن پێکهاتنا شعرێ کو (عاطفە وخەیالە)، لەوا ئەو هەستا خواندەڤانی ناهژینت، وشعوورا وی نالڤینت، بەلێ د گەل هندێ ژی ڤی ڕەنگێ شعرێ ل درێژیا دیرۆکا خۆ خزمەتەکا مەزن پێشکێشی زانینێ وزانایان کرییە.

و دزنجیرا بەلاڤکرنا خۆ دا بۆ دورِ ومراریێن بەرزە ژ دەریایا ئەدەبێ کلاسیکی یێ کرمانجی، مە ل بەرە ڤێ جارێ تۆزا ژبیرکرنێ ژ سەر بەرپەڕێن دو ڤەهینۆکێن دی یێن گرنگ لادەین، و ل بەر دەستێ خواندەڤانان بدانین، دو ڤەهینۆکێن دی یێن (تەعلیمی)، بەلێ ڤێ جارێ نە ل دۆر بابەتێ زمانینە بەلکی ل دۆر ئێک ژ وان زانینێن گرنگە، یێن ل مزگەفت ومەدرەسەیێن دینی ل کوردستانێ پویتە پێ دهاتەدان، و ب دەرسینی بۆ فەقی وشاگردەیان دهاتە گۆتن، ئەو ژی زانینا تەجویدا قورئانێیە..

وئاشکەرایە کو (تەجویدا قورئانێ) علمەکە گرنگییا خۆ ژ قورئانێ ب خۆ وەردگرت؛ چونکی پەیوەندی د ناڤبەرا وان هەردووان دا زێدە موکمە، ژ بەر ڤێ چەندێ زانایێن مە هەر ژ بەرێ وەرە خەم ژ ڤی علمی دخوار، وبەرگەڕیان دکر کو وی ل بەر شاگردەیێن خۆ ب ساناهی بێخن؛ دا ئەو بشێن ل دەمێ خواندنا قورئانێ ب کار بینن، وئێک ژ وان ڕێکێن زانایێن مە ب کارئینایین بۆ فێرکرنا ڤی علمی ئەو بوو وان بابەتێن وی ب زمانێ کوردی نڤیسین ودانانە بەر دەستێ فەقییێن خۆ؛ دا

ئەو ب ساناهیتر تێ بگەهن، و ل دویڤ زانینێن مە -حەتا نوکە- ئەدیب وزانایێ کورد مەلا خەلیلێ سێرتی (١٧٥٠ - ١٨٤٣ز) ئێکەمین کەس بوو نڤیسینەک د ڤێ دەربارەیێ دا ل پاش خۆ هێلای، ئەو ژی ڤەهینۆکەکا شعرییە ب کرمانجی، کو حەتا نوکە نە ب تنێ نەهاتییە بەلاڤکرن، بەلکی گەلەک ڤەکۆلەرێن دیرۆکا ئەدەبییاتا کوردی هەر ناڤی وێ ژی نەبهیستییە.

وپشتی مەلا خەلیلی چەند ئەدیب وزانایەکێن دی ژی هاتن و د ڤی کاری دا چاڤ ل وی کرن، وئێک ژ وان مەلا محەمەدێ لجەیی بوو (؟ - ١٩١٢ز)، هەر وەسا مەلا عەبدلفەتتاحێ حەزروویی (١٨٩٠ - ١٩٧٥ز)، وبەرهەمێن وان ژی حەتا نوکە نەهاتینە چاپکرن، وپشتی چەند گەریانەکان ژ لایێ مە ڤە ل باکوورێ کوردستانێ پێخەمەت ب دەستڤە ئینان وکۆمکرنا بەرهەمێ کلاسیکێن مە، ووەک پشکەک ژ کارێ لیژنەیا (دەستنڤیس وبەلگەنامەیان) ل ئەکادیمیا کوردی، مە خواست ڤان هەردو بەرهەمان ژی بەلاڤ بکەین، وهژمارەکا دی یا مەزن وگرنگ ژ بەرهەمێ پڕ بهایێ کلاسیکێن مە نوکە ل بەر دەستێ مەیە، وئەم یێ کاری ل سەر دکەین ب وێ ئارمانجێ کو بۆ بەلاڤکرنێ بەرهەڤ بکەین، ومن باوەرە ناڤ وی بەرهەمی دا گەلەک تشت هەنە دێ بنە ئەگەرا گوهۆڕین ودورستکرنا گەلەک زانینێن بەلاڤ د ناڤ مە دا دەربارەی دیرۆکا ئەدەبییاتا کوردی (وکرمانجی ب تایبەتی)، هیڤییا مە ئەوە ئەم بشێین بەردەوامیێ بدەینە ڤی کاری، بۆ خزمەتا ئەدەبێ مە یێ دەولەمەند، وخودێ هاریکارێ مە هەمییان بت.

تەحسین ئیبراهیم دۆسکی
دهۆک ٢٠١٠/١٠/١

مەلا خەلیلێ سێرتی
ڤەهینۆکا وی ل دۆر تەجویدا قورئانێ

شاعر وزانایێ مەزن مەلا خەلیلێ سێرتی ئێک ژ ناڤدارترین زانایێن کوردە ل سەدسالا هەژدێ ونۆزدێ زایینی ل کوردستانێ پەیدابووین، یێن بەرهەمەکێ زێدە و ب بها پێشکێشی پەرتووکخانەیا ئیسلامی کری، ب زمانێ کوردی وعەرەبی.

وبەری نوکە ژی مە د کتێبا خۆ دا (ل دۆر ئەدەبێ کرمانجی) ئێک بەرهەمێن گرنگێن ڤی زانایی ل بەر چاڤێن خواندەڤانان دانابوو، ئەو ژی ڤەهینۆکا (نهج الأنام) بوو، کو ل دۆر بابەتێ عەقیدە وسلووکی دزڤڕت، وئێک ژ وان بەرهەمان بوو یێن بۆ دەمەکێ درێژ ل مزگەفت ومەدرەسێن دینی ل کوردستانێ دهاتە خواندن.. وهنگی مە ب بەرفرەهی ئەڤ زانایە دابوو نیاسینێ، وپشتی بەلاڤبوونا کتێبا مە یا ناڤێ وێ بۆری، هندەک دەسنڤیسێن دی یێن گرنگ ب دەست مە کەفتن، تیدا کۆمەکا دی یا بەرهەمی مەلا خەلیلی ب بەر چاڤێن مە کەفت، هەر وەسا ئەم شیاین ب سەر هندەک زانینێن دی ژی یێن گرنگ هل ببین ل دۆر ژیانا وی، وهێڤێنێ بنەمالا وی، لەو مە دڤێت ل ڤێرێ ئەم وان زانینان یێن کتێبا مە یا بۆری دا هاتین، د گەل زانینێن نوی ژی، ل بەر دەستێ خواندەڤانان بدانین.

بنەمالا مەلا خەلیلی:

مەلا ئەحمەدێ جەوزی[1] د دەسنڤیسەکا خۆ دا ئاشکەرا دکەت کو هێڤێنێ بنەمالا مەلا خەلیلێ سێرتی ژ گوندێ (هێشەتا بەرێ سپی)یە ئەوێ دکەفتە دەڤەرا

(١) ل سالا ١٩١٥ هاتیە سەر دنیایێ و ل سالا ٢٠٠٠ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ، خەلکێ گوندێ جەوزێیە ئەوێ سەر ب دەڤەرا هانێ (هینێ) ڤە ل دیاربەکرێ، زانا وئەدیبەکێ ژێهاتی بوو، وگەلەک بەرهەمێ کرمانجی ب دەستێ خۆ نڤیسییە.

بۆتان، وباپیرێ وان یێ مەزن مەلا یووسف، ئەوێ دئێتە گۆتن کو ژ بنەمالا شێخ مووسێ زۆلی یێ مێردینییە[1]، کورەک هەبوو دگۆتنێ: حاجی حوسێن ئاغا، وئەو ئێک ژ مەزن وماقویلێن گوندێ (هێشەتێ) بوو، ژ ئویجاخا گراڤیان، وبنەمالا وان ب ناڤێ بنەمالا عەلیجانیان دهاتە نیاسین؛ چونکی ناڤێ باپیرکێ وان یێ مەزن عەلیجان بوو.

حوسێن ئاغای کورەک هەبوو دگۆتنێ: مەلا سلێمان، وئێکێ دی دگۆتنێ: مەلا عززەدین.. وپشتی دەمەکی دوونەدها وان ژ دەڤەرا بۆتان مشەختبوونە هیزانێ ئەوا سەر ب بدلیسێ ڤە، و ل هیزانێ ل گوندەکێ دبێژنێ: (گولپیک) ئاکنجی بوون، پاشی ژ وێرێ بەلاڤبوونە گەلەک جهان، ژ نەڤیێن مەلا سلێمانی شێخ عەبدللاهێ کورێ مەلا عەبدررەحیمێ هیزانی (ئەوێ دبتە باپیرێ بنەمالا شێخێن چۆقرەشێ) ناڤدار بوو، و ژ نەڤیێن مەلا عزەدینی مەلا خەلیلێ سێرتی ناڤدار بوو.

مەلا عەبدللاه ومەلا خەلیل هەردو ل دەسپێکا عەمرێ خۆ ل هیزانێ بوون، پاشی ژێکڤەبوون، مەلا عەبدللاه چوو گوندێ شەمەرشێخ وما ل وێرێ حەتا ل سالا ١٢٧٠ مشەختی (١٨٥٤ ز) مری، ودبێژن: ئەو ئێک ژ خەلیفێن شێخ خالدێ نەقشبەندی یێ شەهرەزۆری بوو، ومەلا خەلیل -وەکی دێ بەحس ژێ کەین- چوو باژێرێ سێرتێ وحەتا مرنا خۆ ژی ئەو ل وێرێ بوو.

مەلا خەلیل کێ بوو؟

نەڤیێ مەلا خەلیلێ سێرتی مەلا عەبدلقەههارێ زووقەیدی[2] دەمێ نەسەبا باپیرێ خۆ ڤەدگێرت، دبێژت: ناڤێ بابێ وی مەلا حوسێنە، کورێ مەلا خالدە،

(١) وەسا یا ناڤدارە کو ئەڤ شێخ مووسە د نەسەبا خۆ دا دگەهتە ئیمامێ عومەر، لەو ئەم دبینین هندەک جاران د نەسەبا مەلا خەلیلی دا هندەک دبێژن: مەلا خەلیلێ عومەری.

(٢) مەلا عەبدلقەهار کورێ مەلا مەحموودێ کورێ مەلا خەلیلە (١٨٤٤-١٩٠٦ ز) گۆتارەک ل دۆر ژینا وی مە د هژمارا (١٣) یدا ژ کۆڤارا دهۆک ل تیرمەها ٢٠٠١ ز بەلاڤکرییە.

وزێدەتر ئەو چو ناڤان نائینت، وچو زانینان ژی ل دۆر هێڤێن وبناخەیێ بنەمالا وی ژی نادەت، ب تنێ دبێژت: ئەو خەلکێ (کۆلاتێ) بوو، وئاکنجییێ سێرتێ بوو..[1]، بەلێ ژ تشتێن ناڤدارە ل دەڤەرێ کو ئەو ومەلا عەبدللاهێ هیزانی پسمامێن ئێکن، وەکی بۆی د گەل مە.

مەلا خەلیل ژ مالەکا خودێناس ودیندار بوو، ووەکی ژ ناڤی دیار بابێ وی وباپیرێ وی هەردو مەلا بوون، وباپیرێن وان یێن بلندتر ژی گەلەک ژێ مەلا بوون، وهەر چەندە بابێ وی مەلا حوسێن مرۆڤەکێ بەردەست تەنگ ژی بوو، ونە ژ کەسێن دەولەمەند بوو، بەلێ ئەو مرۆڤەکێ مەرد ودلفرەهـ بوو، حەز دکر کو هەردەم مەلا وفەقی ل مالا وی بن و ژ نانێ وی بخۆن، و ژ بەر حەژێکرنا وی بۆ زانینێ وزانایان وی کورێ خۆ خەلیل هەر ژ بچویکاتییێ ل مزگەفتان دانا بەر دەستێ مەلا دا علمی بخوینت.

دیرۆك وجهێ بوونا مەلا خەلیلی:

گۆتنێن زانا ودیرۆکنڤیسان د دەر حەقا هندەک دیرۆک ولایێن ژینا مەلا خەلیلی د ژێک جودانە، وخیلاف د ناڤبەرا وان دا هەنە، وژێدەرێ ژ هەمیان گرنگتر دەربارەی ژینا مەلا خەلیلی وبەرهەمێ وی ئەو بەرپەرن یێن نەڤییێ وی مەلا عەبدلقەهاری نڤیسین، وهەر چەندە ئەو هندەک بەرپەرێن کێمن ژی، بەلێ گرنگیا وان د هندێ رایە کو نڤیسەر یێ نێزیکی مەلا خەلیلی بوویە، وئەو تشتێ ئەو دبێژت پتر جهێ باوەرییە، لەو مە پتر پال دایە سەر.

بارا پتر ژ وان ژێدەرێن بەحسێ مەلا خەلیلی دکەن دبێژن: ئەو ل سالا ۱۱٦۷ مشەختی (بەرانبەر ۱۷۵۳-۱۷۵٤ ز) یێ هاتیە سەر دنیایێ، بەلێ نەڤییێ وی

(۱) مەلا عەبدلقەهاری ل دویماهیا دەسنڤیسا کتێبەکا باپیرێ خۆ چەند پەرەک ل دۆر ژینا وی نڤیسینە، وئەڤ نڤیسینا وی د هژمارا ئێکێ دا ژ کۆڤارا (ڤەژین) ل پائیزا ۱۹۹۵ ز بەلاڤبوویە، ویێ بڤێت دشێت لێ بزڤرت.

مەلا عەبدلقەهھار دبێژت: ئەو ل سالا ١١٦٤ مشەختی (١٧٥٠-١٧٥١ ز) یێ هاتییە سەر دنیایێ.

و ل دۆر وی جهێ ئەو لێ هاتییە سەر دنیایێ کورێ وی مەلا مصطەفا د شعرەکا خۆ دا ئەوا ب زمانێ عەرەبی پێ گۆتی دبێژت:

قمر هل بهيزان، بأسعرد غرب
نشر العلم فأهل العلم منه يأخذون

و ژ ڤێ مالکێ دئێتە زانین کو بوونا وی ل (هیزانێ) بوویە، ومرنا وی ل سێرتێ بوو، وهیزانێ باژێرەکێ ناڤدارە دکەفتە باشوورێ رۆژئاڤایا گۆلا وانێ وسەر ب ویلایەتا بدلیسێ ڤەیە.

ل بەر فەقیاتییێ:

هێشتا مەلا خەلیل یێ بچویک بابێ وی ئەو هنارتە مزگەفتێ، ودانا بەر دەستێ مەلای؛ دا ئەو فێری خواندن ونڤیسینێ ببت، مەلا عەبدلقەهھار دبێژت: بابێ وی ئەو دانا نک صووفی حوسێنێ غەرسەوی (غەرسی) ل گوندێ گولپیکێ، ونێزکی سالەکێ ئەو ما ل وێرێ، و د ڤێ سالێ دا ئەو فێری خواندن ونڤیسینێ بوو، ووی قورئان هەمی ختم کر. وپشتی هنگی ئەو زڤری هیزانێ، و ل وێرێ بابێ وی ئەو دانا نک مەلا عەبدررەحمانێ بالەکی، ومەلا خەلیلی ل نک وی دیوانا حافظێ شیرازی خواند. وپشتی دەمەکی وی قەستا بدلیسێ کر، و بوو فەقییێ مەلا رەمەزانێ خرویتی، بەلێ دەمەکێ درێژ نەما ل نک وی وزڤری مال، وهنگی بابێ وی ئەو برە (تللو) ل نک شێخ ئیبراهیم حەقی یێ ئەرزرۆمی[1]؛ دا ئەو دوعایان بۆ بکەت کو خودێ عەمرەکێ درێژ وعلمەکێ زێدە بدەتێ.

(١) ل سالا ١١١٥ مشەختی (١٧٠٣ ز) هاتبوو سەر دنیایێ، و ل سالا ١١٩٥ مشەختی (١٧٨٠ ز) مربوو، وئێک ژ موریدێن شێخ (إسماعیل فقیر الله)ی بوو، شاعر ونڤیسەرەکێ مەزن بوو، ب سێ زمانان دنڤیسی وپتر ژ (١٥) کتێبان هەنە.

وپشتی ئەو فاما بووی، وی قەستا گەلەک گوند وباژێران کر، وەکی: گوندێ حەلەنزێ، دەڤەرا وەستانێ، باژێرێ موکسێ، خۆشابێ، جزیرا بۆتان، ئامێدیێ .. ووی ل نک گەلەک سەیدایان ژی خواندا خۆ وەرگرت، وەکی: مەلا محەمەدێ کەفناهی، مەلا عیسایێ بیرۆستی، مەلا عەبدلهادی یێ ئەرواسی، مەلا حەسەنێ خۆشابی، مەلا مەحموودێ بەهدینی[1].

و ل ئامێدیێ مەلا خەلیلێ سێرتی خواندنا خۆ ب دویماهی ئینا، وئیجازا مەلاتییێ ژ موفتییێ ئامێدییێ مەلا مەحموودێ بەهدینی وەرگرت، و ل وی دەمێ ئەو ل ئامێدیێ مەلا یەحیایێ مزووری ژی دەرس ل نک مەلا مەحموودی دخواندن، ودبێژن: وی گەلەک دەرس ل نک مەلا خەلیلی ژی دخواندن.

مەلاتییا وی:

پشتی مەلا خەلیلی ئیجازا مەلاتییێ ل ئامێدیێ وەرگرتی، وبوویە مەلا، زڤری باژێرێ هیزانێ، ونێزیکی پێنج سالان ل مەدرەسا مەیدانێ دەرس دانە فەقییان، پاشی ل سەر داخوازا بابێ خۆ ئەو چوو سێرتێ و ل وێرێ مەلاتی کر، و ل مەدرەسا وێ دەرس گۆتن، وفەقییان ژ گەلەک دەڤەرێن کوردستانێ قەستا وی کر و ل سەر دەستێ وی خواندن ب دویماهی ئینا وئیجازە وەرگرتن. وهەر ژ هنگی وحەتا مری ئەو ما ل سێرتێ وکارێ وی مەلاتی ودەرسدان بوو.

و ژ وان مەلایێن کو ئیجازا دوازدە علمی ژێ وەرگرتی: هەردو کورێن وی: مەلا مصطەفا[2]، ومەلا عەبدللاهـ، ونەڤیێ وی مەلا عومەرێ کورێ مەلا

---

(١) ئێک ژ مەزنترین زانایێن دەڤەرا بادینان بوو، سەیدایێ مەدرەسا قوبەهانێ بوو ل ئامێدیێ، هژمارەکا کتێبان هەنە، ل سالا ١٢٠٢ مشەختی (١٧٨٨ ز) چوبوو بەر دلۆڤانییا خودێ.

(٢) کورێ مەلا خەلیلی یێ مەزن بوو، شاعر ونڤیسەر بوو، ل جهێ بابێ خۆ بووبوو سەیدا وئیجازە ددان ودبێژن: ئەو سەیدایێ بەدرخان بەگێ بوو، دەمێ چوویە حەجێ ل باژێرێ (جدە) مربوو، وسالا مرنا وی ب بەر چاڤێن من نەکەفتییە (برێنە گۆتارا مە د کۆڤارا دهۆکێ دا ژ ١٣).

عەبدللاهی[1]، مەلا محەمەدێ کورێ مەلا عەرەبێ سێرتی[2]، مەلا حەسەنێ موفتییێ مۆشێ، شێخ عەبدلحەکیمێ ئەرواسی، مەلا ئەبوو بەکرێ سۆرانی.. وگەلەکێن دی.

مەلا خەلیل وصووفیاتێ:

هەر چەندە مەلا خەلیل ب علمێ شەرعی ومەلاتییێ ناڤدار بوویە، بەلێ پەیوەندییێن وی ب صۆفیاتییێ ژی را هەبووینە، وئەڤ چەندە یا غەریب نینە ژ کەسەکی کو د چارچووڤەیەکێ داخبار ب صووفیاتییێ وشێخێن طەریقان دا مەزن بووی، وبۆری د گەل مە کو دەمێ هێشتا ئەو یێ بچویک بابێ وی ئەو برە (تللو) ل نک شێخ ئیبراهیم حەقی دا ئەو دوعایان بۆ وی بکەت، وڤێ چەندێ کار د وی کر وصووفیاتی د چاڤان دا شرین کر، لەو دەمێ ئەو مەزن بووی وبوویە ئێک ژ زانایان ژی پەیوەندییێن وی د گەل شێخێن صووفییان هەبوون، و ژ شێخێن وی یێن ناڤدار: شێخ ئەحمەدێ رەشیدی یێ قادری[3]، ومەلا خەلیلی دەستویرنامەیا طەریقا قادری ژێ وەرگرتبوو، وگەلەک جاران ئەو ژ سێرتێ دهاتە رەشیدییێ ل نک شێخێ خۆ[4].
وهندەک شعرێن وی ژی ب ڤی شێخی هەنە.

---

(١) زانایەکێ مەزن بوو ل سەر دەمێ خۆ، ئیجازە ژ مامێ خۆ مەلا مصطەفایی ژی وەرگرتبوو، دو کتێبێن وی مە دیتینە: (حاشیة الظروف) و (سعد الإسلام بشرح نهج الأنام) وکتێبەکا وی یا دی ژی هەیە ب ناڤێ (کشف الحجاب فی شرح منظومة الآداب) مە نەدیتییە.. سالا مرنا وی مە نەزانییە (برێنە ژێدەرێ بۆری).

(٢) زانایەکێ ناڤدار بوو کتێبەک ب ناڤێ (الاستعارة) هەیە (برێنە گۆتارا مە ل دۆر وی وکتێبا وی د کۆڤارا مەتین دا ژمارا ١٠١ خزیرانا سالا ٢٠٠ ز).

(٣) خەلکێ باژێرکێ رەشیدییێ بوو ئەوێ دکەفتە باکوورێ مویسلێ، (محمد أمین العمری) بەحسێ وی د کتێبا (منهل الأولیاء) دا دکەت، وئاشکەرا دکەت کو ئەو ل سالا ١٢٠١ مشەختی (١٧٨٧ ز) یێ ساخ بوو.

(٤) محمد شفیق الزیباری: (الأحوال الدریة والأخبار المسکیة فی السلسلة الزیباریة) ط ١، مطبعة أم الربیعین الموصل، سنة ١٩٣٥ م، ص ١٨.

وژبلی دەستویرنامەیا طەریقا قادری، مەلا خەلیلی دەستویرنامەیا طەریقا نەقشبەندی ژی هەبوو، ژ شێخ خالدێ جزیری[1] وەرگرتبوو، وئەڤ شێخ خالدە ئێک ژ خەلیفێن شێخ خالدێ شەهرەزۆری بوو ئەوێ ب ناڤێ مەولانا خالد دئێتە ناسین.

دووندەها وی :

نەڤییێ وی مەلا عەبدلقەههار ئاشکەرا دکەت کو وی نێزیکی دەهـ کوڕان هەبوون، وناڤێ دو ژ وان دئینت: مەلا عەبدللاهـ ومەلا مصطەفا، وناڤێن چار کوڕێن وی یێن دی ژی مە زانینە: مەلا محەمەد ئەمین، ومەلا مەحموود، ومەلا ئیبراهیم، ومەلا حەسەن.

و ژ نەڤییێن وی یێن مە ناڤێن وان د کتێبان دا دیتین: مەلا حوسێنێ کوڕێ مەلا مصطفایی، ومەلا عومەر ومەلا عەبدررەحمان کوڕێن مەلا عەبدللاهی، ومەلا عەبدلقەهھارێ کوڕێ مەلا مەحموودی، ومەلا خەلیلێ کوڕێ مەلا ئیبراهیمی، ومەلا عەبدلحەکیمێ کوڕێ مەلا حەسەنی.

ووەکی ئاشکەرا بنەمالا وی چار پێنج باب هەمی مەلانە، وگەلەک ژێ شاعر ونڤیسەرن، تشتێ هندێ دگەهینت کو ئەو بنەمالەکا علمییە.

مرنا وی :

مرنا وی ل سێرتێ بوو ، وئەڤ چەندا هە تشتەکێ ئاشکەرایە، وگۆڕا وی ژی نوکە ل گۆڕستانا سێرتێ یا دیارە، ومرنا وی ل سالا ۱۲۵۹ مشەختی بوو (بەرانبەر ۱۸٤۳ ز) دەمێ ژییێ وی (۹٥) سال.. وکوڕێ وی مەلا مصطەفایی ئەڤ مالکە ب مرنا وی ڤەهاندینە:

---

(۱) خەلکێ جزیرا بۆتانە، ژ بەر بەلاڤکرنا وی بۆ طەریقا نەقشبەندی د ناڤ قادرییان دا دوژمناتییا وی هاتەکرن لەو مەجبوور بوو جزیرێ بهێلت وقەستا گوندێ باصرەتێ کر، سالا مرنا وی ب دورستی مە نەزانییە، خەلیفێ وی شێخ صالحێ سێپەکی بوو، وبۆ زێدە پێزانینان ل دۆر وی بزڤڕە کتێبا (الأحوال الدرية) یا محمد شفيق الزيباري.

أفلت شمس البديع فى العلوم والفنون
إنا لله وإنا للإله راجعون
قمر هل بهيزان بأسعرد غرب
نشر العلم فأهل العلم منه يأخذون
إنه القمقام والصمصام والفحل البديع
من بحار علمه ألفى اللؤالى السائلون
أخمدت نار العلوم وانطوى بسط الفحول
قد ساقه الله كأساً من كؤوسات المنون
إنه باسم الخليل امتاز والفضل الجزيل
يا إلهى اجعله ممن فى القصور يأمنون
من صميم القلب حقاً قيل فى تاريخه
تاج أهل العلم طراً ها هو در المصون

وحسێبا ئەبجەدی یا نیڤا دووێ ژ مالکا دویماهییێ دبته ١٢٥٩.[١]

بەرهەمێ وێ :

سەیدایێ مەلا خەلیل خودان بەرهەمەکێ زۆرە، وهەر چەندە پتریبا بەرهەمێ وی ب زمانێ عەرەبییە ژی بەلێ وی بەرهەم ب زمانێ کوردی ژی هەنە ، وبەرهەمێ وی هندەک ژێ شعرە وهندەک پەخشانە و ژ بەرهەمێ وی یێ کو ژێدەر بەحسێ ژێ دکەن، وگەلەک ژێ مە دیتینە[٢] :

(١) کۆڤارا ڤەژین، ژمارە (١)، بپ ١٨٩، وهێژای گۆتنێیە کو د کتێبا (عثمانلی مؤلفلری) دا هاتییە کو مرنا مەلا خەلیلی ل سالا ١٢٥٧ مشەختی بوویە.
(٢)مەلا عەبدلقەهارێ نەڤیێ وی ب تنێ ناڤێ (٢٦) کتێبان ژ بەرهەمێ وی دئینت، وسەیدا (مصطفى نەریمان) دکتێبا (بیلیۆگرافیای دوو صەد سالی کتێبی کوردی) دا د بپ (٣١) ێدا دبێژت: کتێبا (هبة المنان فى شرح قصیده أیا انسان) یا خەلیل سعردی ل سالا ١٩٦٧ ل حەلەبێ د سەد بەرپەران دا چاپ بوویە، وئەم نزانین کانێ ئەڤ خەلیلە مەلا خەلیلە یان نە.

١- أزهار الغصون من مقالات أرباب الفنون وما للطالب فيه من قر العيون.

٢- أصول حديث الأزهر من المختصر وشرحه لابن حجر.

٣- أصول مغنى اللبيب الحاج من جمع الجوامع التاج.

٤- بصيرة القلوب فى كلام علام الغيوب، ئەڤە تەفسیرەکا کورتە بۆ قورئانێ بەلێ یا تمامە قورئانێ هەمییێ ڤەدگرت.

٥- بصيرة القلوب، دانەیەکا دییە یا تەفسیرا قورئانێ، یا درێژە، بەلێ نە یا تمامە حەتا سوورەتا (الكهف) چوویە.

٦- تأسيس قواعد العقائد على ما سنح من أهل الظاهر والباطن من العوائد.

٧- تلميح الإيساغوجى بزياده تفوح على الملتجى.

٨- توضيح استعاره قاسم للسمرقندى الهمام بزيادة إرادة وتبديل الكلمات يقتضيها المقام.

٩- الخبية فى آداب المناظرة، وئەڤە یا هاتییە چاپکرن.

١٠- الرسالة العضدية الوضعية بما يوضح منها المرام بالكلية.

١١- رسالة فى عقيدة جوهرة الإسلام.

١٢- رسالة فى علم الوضع.

١٣- رسالة فى مناقب شيخه أحمد الرشيدى.

١٤- زبدة ما فى فتاوى الحديث من الأجوبة والاعثاء بنحو الفضل والتفضيل وأمور ليس لأحد عنها غناء.

١٥- شرح منظومة ضياء بصيرة قلب العروف.

١٦- ضـياء بـصيرة قلـب العـروف فـى التجويـد والرسـم وفـرش الحـروف، ڤەهینۆکەکا شعرییه.

١٧- القاموس الثانى فى الصرف والنحو والمعانى.

١٨- الكافية الكبرى فى النحو.

١٩- كتاب فى أصول الحديپث.

٢٠- كتاب فى أصول الفقه الشافعى.

٢١- كتاب فى الطلاق عند الأكراد.

٢٢- محصول المواهب الأحدية فى الخصائص والشمائل الأحمدية.

٢٣- مختصر المنح المكية فى شرح القصيدة الهمزية.

٢٤- مختصر شرح الأمانى للشاطبى لما فيه من الرموزات ومبنى المعانى.

٢٥- مختصر ما للسيوطى من شرح الصدور فى شرح الموت وأحوال القبور.

٢٦- معفوات عجاب يحتاجها ذو تقوى وآداب.

٢٧- ملخص القواطع والزواجر فيما تكلموا على الصغائر والكبائر.

٢٨- المنظومة الزمردية مما فى المفتاح مجنية.

٢٩- منظومه فى الآداب تهدى الطالب إلى الطريق الصواب.

٣٠- منظومة فى التجويد بالكردية، ل بەر دەستە.

٣١- منظومة فى مدح خير البرية.

٣٢- منهاج السنه السنية فى آداب سلوك الصوفية.

٣٣- نبذة المواهب اللدنية فى الشطحات والوحدة الذاتية.

٣٤- نہج الأنام لنفع العوام، ب زمانێ عەرەبی.

٣٥- نہج الأنام لنفع العوام، ب زمانێ کوردی.

وهژمرەکا شعران ژی ب کوردی وعەرەبی هەنە.

ڤەهینۆکا تەجویدێ:

وەکی مە د لیستەیا ناڤێن کتێبێن مەلا خەلیلی دا ئینای، وی ڤەهینۆکەکا کرمانجی ل دۆر علمێ تەجویدێ ژی هەیە، ووەکی دیار وی ئەڤ ڤەهینۆکا (تەعلیمی) بۆ هندێ دانایە؛ دا فەقی وشاگردەیێن زانینێن شریعەتی پێ فێری ڤێ زانینا گرنگ ببن، زانینا تەجویدێ، حەتا خواندنا وان بۆ قورئانێ یا دورست بت.

ئەڤ ڤەهینۆکە کو ژ (٢٠٧) مالکان پێک دئێن، ل سەر کێشا (نہج الأنام)ێ هاتیە دانان کو دەریا (المتقارب المقصور)ە، وئەڤە ئەو کێشە یا بەری مەلا خەلیلی شاعرێ ناڤدار ئەحمەدێ خانی ژی عەقیدەنامەیا خۆ ل سەر دانای، ودیارە کو پشتی خانی ئەڤ کارە کری، گەلەک شاعرێن کورد چاڤ ل وی کریە د هلبژارتنا ڤێ کێشێ دا بۆ ڤەهینۆکێن خۆ یێن فێرکار.

و ل دویڤ زانینا من، وهندی من دیتی ژ بەرهەمێ کلاسیکی یێ کوردی یێ حەتا ئەڤرۆ بەلاڤبووی، مەلا خەلیلێ سێرتی، دئێتە هژمارتن ئێکەمین شاعرێ کورد کو ڤەهینۆکەک د ڤی علمی دا دانای، وپشتی وی چەند زانایەکان د ڤێ دەلیڤەیێ دا چاڤ ل وی کرییە، وەکی مە د پێشگۆتنا ڤێ کتێبێ دا ئیشارەت پێ دای.

وئەڤ بەرهەمێ مەلا خەلیلی نڤیسی، حەتا نوکە نە ب تنێ نەهاتییە چاپکرن وبەلاڤکرن، بەلکی ئەو حەتا نێزیک ژی بارا پتر ژ ڤەکۆلەران هەما خۆ گوهـ ل ناڤێ وی ژی نەبووبوو، لەو دەمێ وان بەرهەمێ مەلا خەلیلی دهژمارت، ناڤێ ڤێ ڤەهینۆکێ هەر نەدئینا ژی، ووپشتی دەسنڤیسەکا ڤێ کتێبێ ب دەست مە کەفتی مە ڤیا وێ ل بەر چاڤێن خواندەڤانان بدانین، دا مفا ژێ بێتە دیتن.

وهەژى گۆتنێيە بێژين كو دانەيا ئێكانە يا دەسنڤيسا ڤێ كتێبێ ئەوا نوكە ل بەر دەستێ مە هەى، ژ نڤيسينا شێخ جونەيدێ كورێ شێخ مەحموودێ كورێ شێخ عەبدلقهارێ ذووقەيدييە، وئاشكەرايە كو شێخ عەبدلقهار كورێ مەلا مەحموودێ كورێ مەلا خەليلێ سێرتييە.

ئەڤ دەسنڤيسە وەكى ژ هامشەكى ديار دبت، شێخ جونەيدى ل مزگەفتا گوندێ زووقەيدێ (زووقێ)[1] نڤيسييە، كو ئێك ژ گوندێن دەڤەرا غەرزانە، وهەر چەندە ديرۆكا نڤيسينا ڤێ دەسنڤيسێ ئاشكەرا نينە، بەلێ وە تێتە تەخمينكرن كو ئەو بەرى پتر ژ حەفتێ سالان هاتيە نڤيسين، ودوير نينە نڤيسەرى دانەيا خۆ ل بەر دانەيا شاعرى ب خۆ نڤيسى بت.

---

(١) تركان ناڤێ ڤى گوندى نوكە يێ كرييە (كارا باخلار).

بسم الله الرحمن الرحيم

[المقدمة]

بـزانن بـرا جوملـه هـوون ئـەهلـێ ديـن
كـو تـەجويـدە قورئـانێ فـەرضـە يـەقـين
چ كـو ئـەو ب تـەجويـدێ نـازل بوويـە
ژ بـا خـالقێ مـە و مـەشـهوور بوويـە
ئـەوە تـەجويـدا وێ تـو هممـەت بكـەی
حوقووقێـد حورووفـان رعايـەت بكـەی
ژ تـەرقيـق و تـەشـديد و تـەفخـيم و مـەد
هـەم ئظهـار وئخفـاء وقـەلـب ئـەی سـەنـەد
وە ڕەنگـە صـفاتان د گـەل مـەخـرەجـان
ژ فەرضانن ئەو بێ شەک ئەی نوورێ جان
هـەچـی قـارئێ كـو رعايـەت نـەكـە
ل وی خـوەنـدنا وی ژی لـەعنـەت دكـە
جـەفـائێ بـدە دەڤ وئـەزمـانێ خـوە
كو خارج كی هەر حەرفەكێ ل طـەرزێ خوە
وە ڕەنـگ تـابعێ قارئـان ژی ببـە
ب تـەعليمـدانا ئـەوان راضـی بـە
تـو بـێ وان نزانـی رعايـەت بكـەی
ژ نـک خوە تـەكـەللوم ب صـەوابی بكـەی

مـەبێـژە کـو قورئـان ب دەنـگ خـوەش دبـت
ب قورئـانێ تـم دەنگـێ تـە خـوەش دبـت
گـەلـەک هممـەتـێ ل خـوەنـدنێ تـو بکـە
هـەچـی حـەققـێ وینـە رعایـەت بکـە
ژ بـۆ تـە د قیامـەت دە ئـەو نـوورەکـە
ژ بـۆ داء وبـابێ تـە ژی تاجـەکـە
د قـەبرێ ژ بـۆ تـە خـوەش ئۆلداشـەکـە(١)
د مابـەینـا تـە و ئـاگری سـەتـرەکـە
ئـەوە ئـێ تـە نێزیکـی رەببـی دکـەت
ژ ظـولمـات و طـوغیـانێ دووری دکـەت
ب دەهـ حـەسـەناتانـە حـەرفـەکـێ وێ
تـەکـەللـوم ب خـودێ ڕا دکـی تـو ب وێ
ژ دوعایـانێ بـێ مـەعنـە خـەیـر نـائێتن
وەلـێ لـەفظـێ قورئـان تـەنـێ ژێ تێـتن
شەش وشێست و هەم شەشسەد ئایەت هەنە
د گـەل شـەش هـەزاران و جـەننـەت وەنـە
د جـەننـەت دە بـۆ تـە دبێـژن: وەرە
بخوونـە ب ڤـان دەرەجـان ڤـە هـەڕە
چقـا کـو بخـوونی تـو پێڤـە دچـی
ب هـەر ئایـەتـەک دەرەجـەک تـو دچـی(٢)

---

(١) ئۆلداش: هەڤال، هەڤڕێ.

(٢) ئـەڤ گۆتنـە ژ وێ حـەدیسـێ هاتییـە وەرگـرتن ئـەوا ترمـذی وئـەبـوو داوود ژ عـەبـدللاهێ کوڕێ عەمری ڤەدگوهێزن، وتێدا هاتییە: ((يُقَالُ لِصَاحِبِ الْقُرْآنِ : اقْرَأْ وَارْتَقِ، وَرَتِّلْ، كَمَا كُنْتَ تُرَتِّلُ فِي الدُّنْيَا، فَإِنَّ مَنْزِلَتَكَ عِنْدَ آخِرِ آيَةٍ تَقْرَؤُهَا)).

[باب مخارج الحروف]

بزانــــه حورووفێـــد وێ بیـــست و نــــەهـــن
مــــەخـــارج ژ بـــۆ وان هـــەم هـــەڤـــدەهـــن
هــەوایــێ دەڤــە مــەخــرەجا حــەرفــێ مــەد
کو (واو) و(ألف، یاء)ن ئەی (ذي الأمد)
ژ ئــەعلایــێ حــەلقێنــە (هــەمــزە و هـاء)
وە ڕەنگە ژ نێڤ هندێیە (عەین و حاء)
ژ ئاخر ڤەنە (غەین و خا)، ئەمما (قاف)
ژ ژۆری زمانــــە د بــــن دانــــە (کـــاف)
ژ نێڤ هندێنە (جیم) و هەم (شین و یاء)
ژ ئالییێ ڕاست یان چەپە (ضاد و یاء)
ل نـک دانـێ[1] کورسـی د بـەر دانـە (لام)
ژ (عـەینـێ) سـەری (نـون و راء)ن تـەمـام
وەلـێ ب هندی ڕوویـێ دەڤـی ڤـەیـە (راء)
ژ وێ هــەم بنــێ دانــێ ژۆرینــە (طـــاء)
وەها ڕەنگە بێ شەک بزان (دال و تاء)
ژ وێ و سـەری دانـە هـەم (ذال و ظـاء)
د گـەل حـەرفـێ ثـانی حورووفێـد صـەفیـر
ژ وی ســـەری دانـــی ژ یـــن مـــوغیر[2]
ژ وان و ژ نیـــڤ لێڤـــە ژێرینــە (فـــاء)
ژ لێڤانــە (واو) و د گــەل (مــیم و بــاء)

ژ خـــەیـــشوومێیە غوننـــە ژی تـــو بـــزان
کـو وەصـفە ژ بـۆ (مـیم و نـوون) دائمـان
کـو هـەمـزە ل سـەر حـەرفـێ داخـل بکـەی
ب وێ مـەخـرەجـێ وێ موحـەققـەق دکـەی
شـەهینـا[(٣)] حورووفـان بـزان مـەخـرەجـن
ژ بـۆ ضـەبطـا وەصـفانە ئـەو مـەنهـەجـن

---

(١) دان: ددان.
(٢) د بنیات دا ب ڤی ڕەنگی هاتییە، و ل دەهمەنێ ل شوینا (موغیر) نڤیسییە: (مونیر خ) یەعنی: د دانەیەکێ ل شوینا موغیر، مونیر هاتییە.
(٣) شەهین: تەرازی، میزان.

[باب صفات الحروف]

صـفات جـەهـر و رەخـو و ئـستفالـن بـزان
وە صـەمـت ونفتـاحن د گـەل ضـددێ وان
کـو مـەهمووسـەنـە ضـددێ جـەهـری ئـەوە
د گــــەل وان جـــاری دبیـــتن هـــەوا
دەهـن ئـەو تـەمـام جـەمعـە وانـێ دکـەت
کـــو بێـــژی: (فحثـــە شـــخص ســـکت)
شـەدیـد ضـددێ رەخوێیـە ئـەو ژی ئـەون
کو صەوت و نەفەس هەردو پێ حەبس دبـن
(أجد قـط بکـت) پـێ دبـن ئـەو شـومەر[1]
وە مابـەینـا رەخـوان و وان (لـن عمـر)
ضـــدێ ئـــستفالێ خـــوە عولـــوە ب ڤـــان
ب ژۆرێ ڤـە مـەیلـێ ددەت هـەر زەبـان[2]
عولـو (خـص ضـغط) د گـەل (قـظ) بـزان
ضـــدێ نفتاحـــە ئنطـباقـــا لـــــسان
حرووفـێ د وێ (صـاد) و (ضـاد)ن بـرا
د گەل (طـاء) و (ظـاء)ان مەکە تو مرا[3]
ژ بـۆ (فـر مـن لـت) دبـێن: موذلقـە
چ کـو ژ ئـالێ لێـڤ و زمـان موشـرقە
ضـــدێ موصـــمتانە بزانـــە ژ ڤـــان
جـەمـع نـابن قـەط چـار بـێ یـەک ژ وان

حorووفێد صەفیرێنە (زا، صاد، و سین)
هەم ئێ قەلقەلە (قطب جد) ئەمما لین
حorووفێد وێ (واو و یاء)ن وەکی
کو ساکن ببن پاشی مەفتووحەکی
ژ بۆ (لام، و راء)ان دبێن: مونحەرف
د رائێ دا تەکریر هەیە ژی بەرڤ[٤]
وەکی کو دخوونی تو موحکەم بکە
د مەخرەج دا ئەزمانی زوو ژی ڤەکە
تەفەششی ژی وەصفە ژ بۆ شینێ ڕا
چ کو دەنگ بەلاڤە ل نک وی برا
ژ بۆ (ضاد)ێ ڕا ژی دبێن: موستەطیل
حەتا مەخرەجێ (لامێ) تێ ئەی ئەصیل
ب وەصف و ب مەخرەج وێ مومتاز کە
ژ (ظاء)ێ ل نک جەمعێ چێتر بکە
وەکی (أنقض ظهرک) غەیری وان
بەیان کە ل نک (طاء و تا) هەردووان
صفاتێ مە گۆتی هنەک قائمن
هنەک ژی ضەعیفن هنەک مولائمن[٥]
صفاتێ قەوینە: ئطباق، شەدە
وە ڕەنگ ئستطالە، صەفیر، قەلقەلە
د گەل جەهر و تەکریر و هەم ئنحراف
و عولوو وتەفەششی صفاتێ ضعاف
خوە هەمس، ئنفتاحن، رەخو و ئستفال
و مابەینە غەیری ئەڤان ئەی هەڤال
ل وفقا صفاتێد خوەنە حەرف بزان
رعایەت وەقتێ نوطقا ب وان[٦]

بنێ[٧] هەر یەکی چەند صفەت تێ هەنە
ل طـــەرزەک ببێـــژە کـــو پێکڤـــە وەنـــە
حـــورووفێ ئـــستفالێ مـــورەققـــەق بکـــە
(ألف) قـەط ل پێ وان موفـەخخـەم مـەکـە
ل پـێ (راء) و عولـوان موفـەخخـەم بـزان
چ کو ژ طـەرزێ (ما قبل)ییـە ئـەی جـوان
بزانـــە جهـــێ ظـــەننـــا تـــەفخیمـــێ بـــت
عنایـــەت ل تـــەرقیقـــێ تـــێ زێـــدە بـــت
وەکـــی (همـــزة الحمـــد، أعـــوذ، اهـــدنا)
و(ألـلــــه) و لامــــا د (للـــــه، لنــــا)
(علـی اللـه، ولیتلطـفْ، و لا الـض)[٨]
و میمـــا د (مخمـــــصةٍ) هـــەم (مـــرض)
وەڕەنگ (بـاء)ێ (بـرقٍ) وە(باطـل،نَـدِي)
رعایـــەت بکـــە شـــەدد وجـــەهـــرێ د وی
وەکی جیما (حـج) و (فجـر) غـەیری وان
بـەیـان کـە گـەلـەک سـاکنێ قـەلقـەلان
د وەقفـــێ دا بهتـــر بـــەیـــان کـــە ئـــەوان
د گـەل حـائێ (حـصحص،أحطت، الحقـان)[٩]
وە ڕەنـگ سـینێ (یـسطو) د گـەل (مـستقیم)
مـورەققـەق بکـە (راء)ێ ژی ئـەی فـەهـیم
وەلـێکن د وەقتـێ کـو مـەکـسوور بـت
وە یـان سـاکنێ پاشـی مـەکـسوور بـت
ل وێ شـەرط ئـەوە کـەسرە ئـەصـلییە بـت
ســـەبـــەب ســـاکنەیـــن ئبتـــدائی نـــەبـــت
وە ڕەنگ دێ سەبەب تەبعا (یاء)ێ نـەبت
ئـەوە هـەر سـەبـەب کـو موفـەخخـەم دبـت

د نـــەحـــویٚ (إن ارتبـــتم) و (ارجعـــون)
د گـەل (یـا بنـي ارکـب) و (رب ارجعـون)
وە هەم شەرطـە (ما قبل)یٚ عولـوان نـەبت
وە گـەر نـە وەکـی وان موفـەخخـەم دبـت
د (فِـرقٍ) خـلاف سـەب دو کـەسـران هـەیـە
ل نـک ئـەکثـەریٚ وان تـەرقیـق چـەیـە[١٠]
تـو تـەفخـیم کـە لامـا (اللـە) وەکـی
ل پـەی ضـەممـەکیٚ بیٚـت یـان فـەتحـەکـی
وەهـا ڕەنگـە عولـوان موفـەخخـەم بکـە
د ئطبـــاقیٚ تـــەفخـــیم بهتـــر بکـــە
بـەیـان کـە هـەم ئطبـاقیٚ مـوددەغـەمـان
د نـــەحـــویٚ (أحطـــت، بـــسطت) ئـــەوان
د (نخلقکـــم)یٚ دا خلافـــەک هـــەیـــە
لـــیٚ موختـــار ئـــذهابا ئطباقـــەیـــە
ب ڤـــیٚ طـــەرزیٚ ئـــدغام ناقـــصەیـــە
وەکـی کـو صـفەت ژیٚ بچـت تامـمـەیـە
ســـوکونا حورووفـــان رعایـــەت بکـــە
د (أنعمـــت، مغـــضووب) دا زیٚـــدە کـــە
رعایـــەت بکـــە شـــددەتـــا کـــاف و تـــان
مەکە ظـەننا ضوعفیٚ سـەبەب هـەمـسا وان
تـــو ســـاکنیٚ مثلـــەیـــن وجنـــسەیـــن بـــرا
دەغـــم کـــە د ئۆلداشـــیٚ دا ئـــەشـــکەرا
وەلـیٚکن وەکـی حـەرفـیٚ مـەد بـت مـەکـە
رعایـــەت ژ بـــۆ مـــەددیٚ وی ڕابکـــە
قـــە حـــەوجـــەی بـــەیـــانیٚ[١١] نـــەهـــن
لـیٚ جنـسەیـن ئـەون نیٚزیکـی هـەڤ دبـن

د مـــەخـــرەج دا یانـــە د وەصـــفا خـــوە دا
وەلـــێ موختـــەلـــف بوونـــە د ئـــدغامێ دا
ژ وێ ڕا نـــێ ضـــەبطـــەکـــی کـــوللی تـــونن
ژ موطلـــەق قـــوررائی ڕا ژی ئـــەو تـــونن
وەلـــێ تـــێ بـــەیـــان کـــم ژ بـــۆ تـــە ئـــەوی
ل طـەرزێ ل نـک حەفصی موختـار بـووی
حـورووفێ (ضـوي مـشغر) و هـەم صـەفیـر
دەغـم نـابن د غـەیری خـوە دا ئـەی ئـەمیـر
وە هـەم حـەرفـێ حـەلقـێ د ژۆرتـر ژ خـوە
وە ڕەنگ حەرفـا ئطبـاقێ بێ وەصفا خوە
نە د ئدغام کە لامێ د (نـوون) و د (تـاء)
نە (عەینێ) د (قافێ) نـە (حائێ) د (هاء)
نە (لامێ) د (دالـێ) نـە (فـائێ) د (باء)
نـە (ذالـێ) د (تـائێ) وەها ڕەنگـە (ثـاء)
نە (رائێ) د (لامێ) نـە (دالـێ) د (ثـاء)
نـــەخـــەســـما د دو کـــەلمـــان بـــێ مـــراء
نـــە ذالا (أذی) ژی د (جـــیم) و د (زاء)
د گەل (سین) و(صادێ) و(دالێ) و(ثاء)
نـە دالا (قَـد)ێ د (صـاد وضـادێ وسـین)
د گەل (جیم وذالـێ) و (ظـاء، زا، وشـین)
نـــە (تائـا) ژ تـــەئنیثـا فعلـــێ د (ظـــاء)
د گەل (جیم وسینێ) و (صـاد، ثـاء وزاء)
نە لاما (هَل وبَل) د (سین، ظـاء و ثـاء)
د گەل (صاد ونوونێ) و (طـا، تاء، وزاء)
ئـــەڤـــە مـــەذهـــەبـــێ قـــارئێ مـــە د ڤـــان
وە ڕەنگـــە د (بَـــلْ ران)ە دا ئـــەی جـــوان

چ کـو ئـەو د وێ دا نــێ ســەکتــێ دکـەت
د چـەنـدەک دەرێ دی ژی فـەصـلـێ دکـەت
کـــو (مَـــــنْ راق، مَرْقَــــدِنا، هَـــــذا) ژی
د گـــەل (عِوَجَـــاً قَــــيِّماً) ســــەکتـــە ژی
ئەوە ژ هەڤ جودا کەی و(نـوون) قـەلـب کـەی
ب (ألف) لێ ب وێ ڕا نەفەس قەط نەکەی
ئــەوە فــەرق د مابــەینــا وێ و وەقفــێ دا
تو ضەبط کـە ب نـەفعـە د کـول عـەردێ دا
مــودام (لامــا تــەعریفــێ) ئــدغام بکــە
د غــەیــر (خــف عقیمــە وابــغ حجــک)ە
قــەمــەرینــە ئـەڤ چ کـو (لامــێ) د وان
دەغـم نـابی شـەمـسییەنـە غـەیـری وان
د (ارکــب معنــا) ژی (بـائێ) د (مــیم)
وەکـی ثائـا (یلهـث) د (ذال) ئـەی کـەریـم
و ذالا (أذی) د (ظاء) و (قد) ژی د (تاء)
وە ڕەنگ (تائا) بـۆری د (دال) و د (طـاء)
وە هـەم لامـا (قُــلْ بَــلْ هَــلْ) د رائــێ دا
ب غـەیـر سـەکتـەیـا ک د (بَـلْ ران)ێ دا

(١) شومەر: شومار، ژمارە، حساب.
(٢) زەبان: زمان.
(٣) مرا (مراء): گومان، شەک.
(٤) بەرڤ: پشتی حەرفا ڤەکری (مەفتوح).
(٥) ب ڤی ڕەنگی د دەسنڤیسێ دا هاتییە، ولـەنگی تێدا هەیە ژ لایێ کێشێ ڤە.
(٦) ب ڤی ڕەنگی هاتییە، وبەلکی یا دورست ب ڤی ڕەنگی بت: رعایەت کە تو وەقتێ نوطقا ب وان.

(٧) بنێ: بنێره.
(٨) ولا الض: كورتيیا (ولا الضالين)ه.
(٩) الحقان: مەخسەد پێ ئەڤ ئايەتەيە (الحق أحق أن يتبع).
(١٠) چەيە: باشە.
(١١) د ڤێ نيڤ مالكێ دا كێماسى هەيە.

باب الإظهار والإدغام

تــو (نــوونێ وتــەنــوينێ) ئظـهــار بكــە
ل نـك حـەرفـێ حـەلقـێ[1]، و ئـدغام بكـە
ل نـــك (يرملـــون) ب غوننـــە وە لـــێ
ب غـەيـر (لام ورائـێ) وە دەغمـێ مـەدێ

(١) حەرفێن حەلقێ (ئەوێن ژ گەرويێ دەردكەڤن) شەشن: ئەليف، هاء، عەين، حاء، غەين خاء، وئظهار ئەوە حەرفا نوونێ ل دەمێ خواندنێ بێتە ئاشكەراكرن.

باب الإقلاب

د هـەچـی مثلـێ (صـنوان و دنیـا) هـەنـە[۱]
ل نک (بائێ) قەلب کـە ب (میمـا) ب غونـە[۲]

(۱) یەعنی: ئەگەر پشتی حەرفا نوونا ساکن ئێک ژ حەرفێن (یرملون) هات بەلێ د ئێک پەیڤێ دا، ئیدغام چێ نابت، چونکی شەرتێ ئیدغامێ ئەوە د دو پەیڤان دا بت.
(۲) پـشـتـی حەرفا نوونا ساکن ئەگەر حەرفـا (ب) هات، دڤێت ئـەو نـوون وەکی میمـەکا ب غوننە بێتە خواندن.

باب الإخفاء

تـو ئخفـا ء كـه ب غوننـه ل نـك ماعـهدان
ل نـــك (قــاف وكافــان) كـــهبيـــره بـــزان
غونا (مـيم ونـوونێ) ب شـهد كـهفش بكـه
ب غوننه ل نـك (بـائێ، مـيم) خـهف بكـه
و ئظهـــار بكـــه وێ ل نـــك ماعـــهدان
نـهخـهسـما كـو بێـتن ل نـك (واو و فـان)
ژ ئظهـــارێ هـــا ڕا دبـــێن: شـــهفـــهوی
دو حـــهفێـد لێڤـێ چ كــو جـهمـع بـووی

باب المد

بزانــه كــو ســێ قــسمێ مــەددێ هــەنــه
كـــــو واجـــــب و لازم و جـــــائزەنـــــه
ئـــەوه مـــەددا واجـــب كـــو واقـــع ببـــت
د بـەر هـەمـزێ لاكـن د يـەک لـەفظـێ بـت
ژ بـۆ مـــەددێ هـــا ڕا دبـێـن: موتتـــەصـــل
چكو هەمـز ژ لـەفظـێ وێ نـين مونفـەصـل
ئـــەوه مـــەددا لازم ضـــەروورييـــه بـــت
تـەكـەللـوم ب وێ لـەفظـێ بـێ وێ نـەبـت
ب وێ كـو سـوكوونەک ل پـێ وێ هـەيـه
د وەقـف و د وەصلێ دا هـەر وەک خـوەيـه
وەكـی (ضــالا، آلان) ســەرێ ســوورەتــان
ب دو (ألفـــان) بزانـــه ڤـــان هـــەردووان
دو قـــــسمه ئـــــەوێ جـــــائزه ژی بـــــزان
كـــو مونفـــەصـــل و عارضـــن نـــاڤێ وان
ئـەوه مونفـەصـل كـو د بـەر هـەمـزێ بـت
وەلێ هەمز سـەرێ لـەفظـێ پاشی وێ بـت
ئـــەوه عارضـــی ژی ل نـــک وەقفـــێ بـــت
ب ئـــەليـــف ونيـــڤ جـائزی مـــەد دبـــت
د گـەل ئـێ طـــەبيعـــی دبـت دو و نيـڤ
ئـەوێـد (مـا قبـل) ژی دبـن سێ ئـەليـف

ب قـاس گرتنـا تلليـەک هـەر ئـەلـف
د مـەددێ دا بوونـە گـەلـەک موختـەلـف
کو (ما قبل)ێ (واو)ێ و(ياء) فەتحە بت
د پێڤـە سـوکوونەکـی لازم هـەبـت
وکی لـەفظـێ (عـين) يـان يـەکی عارضـی
ل طـەرزێ ئـەوان مـەد بکـە ئـەی ڕەضـی
ژ بـۆ مـەددهـا ڕا دبـێن: مـەددێ لـين
چکـو واقعـە ئـەو ل سـەر حـەرفـێ لـين
تـو هائـا ضـەميـری ل پـەی حـەرەکـان
ژ وێ ڕا نـێ مـەددەک موقـەددەر بـزان
ل پـەی ساکنی قـەط ئـەوی مـەد مـەکـە(١)
د (فيـه مهانـا) تـەنـێ دا بکـە

(١) د هندەک دانـەيـان دا: (ل پـەی وی سوکوونەک هـەبی قـەط مـەکـە) هاتييـە، وەکی د دەهمەنا دەستنڤيسێ دا هاتی.

[باب الوقف]

کـو تـەجویـدا حـەرفـان تـە زانـی ب جهـ
ب بـال نـەوعـێ وەقفـێ ببـە موتتـەجهـ
کــو (تــام وکــافی حــسن) هــەر ســێنە
بزانــە تــو قــەنــج ئــەو ل کــی جهینــە
ل وی جهییـە (تـام) کـو (مـا بعـد)ێ وی
تەعەللـوق ب (مـا قبـل)ی ڤـە قـەط نـەبی
ئـەوە وەقفـێ (کـافی) تـەعـەللـوق هـەبـت
د مـەعنـێ دا ئـەممـا د لـەفظـێ نـەبـت
وەکـی کـو تـەعـەللـوق د لـەفظـێ بـتن
نـە قـەنجـە وەقـف (إلا) کـو ئایـەت بـتن
ئـەڤـە ئـێ (حـسن) ژی د حـەدیثـێ هـەیـە
ولــێکن ل نــک ئــەکثــەری وەصــل چــەیــە
ئەگەر د غـەیری جهـ دا تـو موحتـاج بـووی
وەقــف کــە و پاشــی ڤــەگــەڕ تــو ل وی
تـەعـەللـوق کـو لـەفظییـە بـن بـێ حـەدن
بــەیانــا ئــەوان تــا د چــێ نــابتن
وە ڕەنگــە بــەیانــا ئــەوێ مــەعنــەوی
تو عومـدە بـدە خـەطـطـێ تـەصحیح بـووی
جهــێ کــو عــەلامــاتێ وەقفــێ هــەبــن
وەقـف کـە وە گـەر نـە بـزان جهـ نـەهـن
د قورئـــانێ وەقفێـــد واجـــب تـــونن
نە وەقفێ حەرام ژی کو (عـن قـصد) نـەبـن

ل سەر مثلێ (مَا مِنْ إلهٍ) مەکە
تەجەننوب ژ ئیهاما قەصدێ بکە
ژ بۆ وان دبێن: وەقفێ کوفر، تا نەبن
گەلەک خەلق دبێژن کو ئەو نۆزدەهن
ژ بۆ هندە وەقفان دبێن: لازمی
ژ تەرغیبا وەقفا ل وێ دائمی
دبێن: وەقفا غوفران، ژ بۆ دەهـ جهان
گەلەک وەقفێ مەحبووبە بێ شەک بزان
بزانە ب دەهـ طەرزان وەقفێ دکن[1]
ئەوان تێ بەیان کم کو عامی بکن
تو وەقفێ ب ئسکانا حەرفێ بکە
و تەنوینا فەتحێ ب ئەلف قەلب بکە
وەها ڕەنگە نوونا (إذن، اضربن)
د نەحوێ (أنا) دە ئەلف زێدە کن
د (لكنا) کەهفێ وقف ب ئەلیف
وەکی (أنا)یە د خوەندنێ بێ ئەلیف
هەچی (تاء)ێ هاتی نڤیسین ب (هاء)
ب (هاء)ێ وەقف کە ئەوێ ب (تا) ب (تاء)
ئەوێ کو ب (هاء)ن ب (تاء) هاتنە
د هندەک جهان بێژم بۆ تە چنە
یەکێ وان (رحمتٌ) نە د هەفت جهان
ب (هاء)ێ کیتابەت بوویە د ماعەدان
ددو د زوخرفێ یەک د ئەعرافێ دا
وە رۆم و بەقەر مەریەم و هوودێ دا
وە ڕەنگ (نعمتٌ) ژی د یازداهـ دا
یەکە د ئەلبەقەر یەک د عومران دا

سـسێ د ئـاخری نـەحـل ودو د ئیبـراهیم
د گـەل ثـانییێ مائـدێ ئـەی فـەهـیم
د لوقمـانی ژی یـەک د فـاطر د طـوور
وە ڕەنگ لـەفظێ (لعنت) د عـومران و نـوور
وەکی لـەفظێ (مرآت) د هـەفت عـەردە دا
ددو د یووسـف و یـەک د عومرانـە دا
د قـەصـەص دا یـەکـە سێ د تـەحریمـە دا
دو (معـصیت)ن ژی د موجـادەلـە دا
د پێنجانـە (سـنت) سـسێ د فـاطری
د ئـەنفـالێ یـەک ئـاخری د غـافری
وەهـا ڕەنگـە (شـجرتٌ) دەر دوخـان
و (قـرت عـین) د قـەصـەص دا بـزان
د (وقعـت الواقعـە، جنـتُ)
د هـوودی (بقیـت) و رووم (فطـرتُ)
وەهـا ڕەنگـە (أنبـت) د تـەحریمـێ دا
(کلمـت) د نێـڤ هنـدی ئـەعرافـێ دا
جهێ خولـف د ئـەفراد و جـەمعـێ هـەبی
ب (تـاء)ێ کیتابـەت دکـن هـەر ئـەوی
ب قـەطعـی کیتابـەت دکـن چـەنـد جهان
ژ بـۆ تـە بـەیـان کـم مـەکانێـد وان
ئـەوە فایـدە جارەک کـو موضـطـەر تـووی
د کـاری وەقـف کـەی ل نێـڤ هنـدی وی
وەگـەر نـە قرائـەت دا وێ وەک خـوە بـن
د فـەصـل و د وەصـلێ دا فـەرق تونـە بـن
دەهـن (أن لا) یـەک ثـانییێ هوودیـە
وەهـا ڕەنگـە (أن لا إلـە)ێ د وییـە

وەڕەنگ ئێ د گەل (ملجأ)ێ د تەوبە دا
وەكی (تعبدوا) كو د یاسینێ دا
و (تشرك) د حەج دا، و (تعلو) د دوخان
(تقولوا) د ئەعراف (أقول) وسان
پێ (یشركنَ) دا ژی د مومتەحنە
د گەل (یدخلن) د نوونێ وە نە
د رەعدێ دا مەقطووعە (إن ما) ب كەسر
ب وەصلێ نە هەر چ ب فەتحێ نە كەسر
د ئەعرافێ (عن ما نهوا، حیث ما)
د هەردو جهێ ئەلبەقەر بێ تما
وەها ڕەنگە (من ما) د رووم ونسا
د تەوبە دا (أم من) د گەل (أسسا)
(یكون) د نساء (یأتي) ژی د فوصصلەت
(خلقنا) د صافات بزان بێ عەنەت
ب خولفێ د (مما، إذا جاء) دا
(وأن لم) ب قەطعە د حەمی عەردی دا
د ئەنعام تەنێ (إن ما توعدون)
د لوقمان وحەج (أن ما یدعون)
ب خولفن د ئەنفال ونەحل ئەڤ مەقەر
وەها ڕەنگە (قل بئسما) فی البقر
ئەوێ كو ب لامە ب قەطعەنە چار
د ئەلبەقرە یەك د مائدە چار
وە ڕەنگە ئێ ب فا د ئالی عمرانی دا
د گەل (كل ما) ژی براهیمی دا
ب خولفن ل نك (ألقي) د مولكی دا
ل نك (دخلت) ژی د ئەعرافێ دا

(وردوا) د نساء، (جاء) ژی د موئمنوون
و (فیما) د دەهـ جهـ دەهن (یفصلون)
د ئەنعام (أوحي)، (أفضتم) د نوور
(فعلنا)یێ دو د ئەلبەقەر بێ قوصوور
د ئەنعام و مائده (إیاکُم)
وەرِەنگە د روومێ (رزقناکُم)
د زومەر دا دو د ئەنبیا (أشتهت)
(هنا) د شوعەراء (تعلمون) د وەقەعەت
ب وەصله (فإلم) د هوودی تەنێ
د غەیرێ دا مەقطووعە (لم) ژ (إن)ێ
ب وەصله ژی (ألن) د قیامەت د کەهف
وەها رەنگە (کیلا) د چاران نە زەحف
کو (تأسوا) د حەدید (یعلم) د حەججێ دا
(یکون) د ئەحزاب (حزن) د ئالێ دا
ب قەطعیّیە (عن من یشأ) د نوورێ دا
و (عن من تولی) ژی کو د نەجمێ دا
وەرِەنگ (یوم هم) د غافر و ذاریات
د گەل لەفظێ (ما ل) د سێ کەلمات
کو (هذا) د کەهف و د فورقانێ دا
د نساء (هؤلاء، الذین) د سەئەل دا
د صاد دا تائا (تحین) ب وەصلیّیە
د غەیر ب خەططێ عوثمانی دا ب قەطعیّیە
ب وەصلیّیە (هم) د (وزنوا، کالوا) ژی
ب مەعنایێ بێ ئەلیفن هەر دو ژی
د غەیری ئەوا هەردووان ب قەطعەیە
د ما بەینا لەفظێ ئەلیف تێ هەیە

حورووفێد تەنبیه وتەعریف ندا
ژ (ما بعد)ێ وان قەط مەکە تو جودا
وە ڕەنگە (نعما) د نساء و بەقەر
د ئەعرافێ (مهما)، (ربما) د حجر
د ئەعرافێ مەفصووله (قال ابن أم)
د طاها دا مەوصوولەیە (یبنؤم)
هەچی (أیها)نە ئالیف تێ هەنە
وەلێ د سێ جهان دا مەحذووفەنە
کو (یا أیه الساحر) الثقلان
د گەل (أیه المؤمنون) پێ بزان
دو (واو)ن د وێرێ د داودی دا
د گەل چەندێ دی لێ یەکە د خەططی دا
د (أولئكَ) واوەک کیتابەت دکن
کو عامی ژ (إليكَ) ئەوێ فەرق بکن
د چار موفرەدان حەذفا واوێ بوویە
کیفایەت ب ضەمما وکوو د بەر وییە
(سندع) د عەلەق، (یمح) د شوورائێ دا
و (یدع) د قەمەر هەم د سوبحانێ دا
د جەمعێ ژی دا (صالح المؤمنین)
ل نک هندەکان موفرەدە ئەی ئەمین
د ئەمثالێ (یدعوا) ئەلیف داتینن
چکو ئلتباسا ب جەمعێ تو نن
د چەند لەفظەکان (هائا) سەکتێ هەیە
ژ وەقفێ ڕا لاکن وەصل ژی وەیە
ژ وان نینە (هائا) د (یتقه)ه دا
ضەمیرە ب کەسرە د ئەدائا مە دا

وه ڕەنگ (ألقە)ی و (أرجە)ی پێ بزان
ئەگەر چ کو ئەو ساکنە مثلێ وان
د وەقفێ دا نوونا خەفیف قەلب دکن
ب ئەلیف لەو ب تەنوین کیتابەت دکن
د نەحوێ (یکوناً، إذاً، نسفعاً)
وەکی ئسم ب تەنوین کو (زیداً معاً)
گەلەک جهـ هەنە حەذفا (یائێ) دکن
د وان دا کفایەت ب کەسرێ دکن
ل هر ئەو گەلەک دێ ژی نابن بەیان
کفایەت بکە ب ئەحسەنێ موصحەفان

---

(١) پێش ڤێ مالکێ ڤە وحەتا مالکا دەهێ پشتی وێ، مەلا مەحموودێ زووقەیدی یازدە مالکێن دی دانایینە کو ب هزرا وی دتمامترن، ئەو ژی ئەڤەنە:

طەریقێد وەقفێ تو یازدە بزان
ژ بۆ تە بەیان کم ئەیا نوورێ جان

ب ئسکانا حەرفێ تو وەقفێ بکە
ب رەوم و ب ئشمامێ جاران بکە

وە تەنوینا فەتحێ ب ئەلیف قەلب بکە
ئەلیفەک ل پێ(أنا) زێدە بکە

کە (لکنا) کەهفێ وەقف ب ئەلیف
وەکی(أنا)یە د خوەندنێ بێ ئەلیف

ل سەر نەحوێ (قاض) وەقف کە ب سکوون
و(القاضي) وەقف کە چەوان تو دخوون

هەچی تائێ تێتن نڤیسین ب هاء
ب هائێ وەقف کە ئەوێ ب تاء ب تاء

حەرەکە نەقل کە ب (ما قبل)ێ خوە   وە هەمزە بەدەل کە ب (ماجنس)ێ خوە
تو تەضعیف بکە حەرفێ ئاخر ئەگەر   صەحیحەک نە هەمزە دبێ موعتەبەر
هنەک هائێ سەکتێ تو لاحق بکە   ئیمامێ مە چارێ ئەخیر رەدد دکە
تو گوهدێرە رەسما خەطی ئەی برا   ژ بۆ تە ببێژم هنەک ئەشکەرا
ئەوێ کو ب هائن ب تاء هاتنە   د هندەک جهان دێ بەیان کەم چنە

[باب علامات الضبط
والخاتمة]

بزانـه عـەلامـەت هـەنـه د موصـحەفـان
ژ بـۆ وەقـف و مـەددان و غـەيـرى ئـەوان
ژ بـــۆ تـــه ببێـــژم چ طــــەرزێ دبـــن
ضـــەبـــط كـــه ژ بـــۆ تـــه قـــەوى لازمـــن
شـــەدەک ســـۆر ژ ئيـــدغامێ ڕا داتيـــنن
ژ ئيقلابـــێ ڕا ميمـــــەكـــێ داتيـــنن
ژ مثلـــەينـــێ ڕا ژى ئـــەوە هـــەر وســـان
ژ جنـــسەينـــێ ڕا تائـــەكـــێ پـــێ بـــزان
ژ ئظهـــارێ ڕا نوونـــەكـــه ئـــەى ئـــەمـــين
ولـــێكن ژ ئـــێ شـــەفـــەوى ڕايـــه شـــين
ژ ئخفـــائێ ڕا نوقطـــەيـــه دەئبـــێ وان
وەلـێ ئـێ كـەبيـر بـت ب سـێ نوقطـەيـان
ب ســـــۆربيه رەســـما مـــــەدا جـــائزى
ب حبــــــرا ڕەشـــــه لازم و واجبـــــى
ژ بـۆ وەقفـا موطلـەق جـەواز ڕا طـەيـه
وە جيمـه ژ بـۆ وێ كـو سـەكنـين چـەيـه
كـــو بـــۆرين چێتـــر بـــتن زەينـــەكـــه
وەلـــێ وەقفـــێ لازم بـــتن ميمـــەكـــه
عـەلامـەت ژ (لا وقـف)ێ ڕا (لا)يـەكـه
ژ بـۆ ئـێ مـورەخخـەص ژكـى صـادەكـه

ژ وەصلێ ڕا لەفظێ (صلی) هەر وەلی
وەکی وەصل ژێ چێتر بیتن (صلی)
ئەوێ د ئەغلەبێ موصحەفان دا ئەڤن
د هندەکیان دا عەلامەت پڕن
ژ بۆ قاری و راوییێ وان هەنە
ژ ئەعشار و ئەخماسێ وان ژی هەنە
ژ دەئبا مە نینە بەیانا ئەوان
سەبەب وێ کو عامل نەهن ئەم ب وان
گەلەک قەول د علمێ قرائەت هەنە
رومووزاتێ وێ ژی ژ حەد زێدەنە
کەمالا بەیانێ ل هەر نابتن
ب تەفصیل وتەوضیح ذکر نابتن
وەلێکن ژ تەجویدێ ڕا ئەڤ بەسن
بەیان بوونە هەر چ گەلەک لازمن
ب جهـ تو ئەوا حەمیان ضەبط بکە
دەما خوەندنێ هەر رعایەت بکە
ببێژە ئیلاهی ب کەلامێ خوە کەی
گوناهێد مە جوملەیان عەفوە کەی
کەلامێ خوە بۆ مە بگێڕە ئیمام
کو پێشڕەو بتن بۆ مە (یوم القیام)
ژ بەلائێ د وێ دا مە دەرباز بکەت
ب جەنناتێ عەدنێ مە دلشاد بکەت
مە و دا و بابێد مە موئمنان
بدە خاطرێ وی خودان هەر دووان
د هەر وەقتی دا سەد صەلات وسەلام
ل وی بن کو دەعوەت ب وی کر تەمام

مەلا محەمەد هادی یێ لجەیی
و ڤەهینۆکا وی ل دۆر تەجویدا قورئانێ

ل سالا ٢٠٠٧ بۆ جارا ئێکێ دیوان شاعرێ کورد سەیدا مەلا محەمەد هادیێ لجی (لجەیی) مە د کراسەکێ نوی دا دانا بەر دەستێ خواندەڤانێ کورد، و ل سەرێ دیوانا وی، مە شاعر ب رەنگەکێ کورت دابوو نیاسین، و ل ڤێرێ مە دڤێت هندەکێ ژ وێ نڤیسینی دوبارە ل بەر چاڤ بدانین؛ دا ئەو کەسێ ڤی بەرهەمێ سەیدای دخوینت چەندەکێ ب ژین وسەرهاتیا وی یێ ئاگەهدار بت..

بنەمالا هادیێ لجەیی:

سەیدایێ لجەیی ناڤێ وی یێ دورست محەمەدە، کورێ صبغەتوللاهێ کورێ رەسوول پاشایێ رەواندۆزیە، ورەسوول پاشا ژی -وەکی دئێتە زانین- برایێ میرێ سۆران محەمەد پاشایە، ئەوێ ب ناسناڤێ میرێ کۆرە دئێتە ناسین، وهەر ژ بەر ڤێ چەندێ هندەک جاران ب ناڤێ مەلا محەمەدێ سۆری (سۆرانی) ژی دئێتە ناسین.

سەیدا -وەکی مە گۆتی- نەڤیێ رەسوول پاشایێ میرێ دویماهیێ یێ میرنشینا سۆرانە، ئەوا پایتەختا وێ دکەفتە رەواندۆزێ، وئەڤ بنەمالە ئێک ژ بنەمالێن میرێن کورد یێن ناڤدار، ب سەدان سالان میراتی ل دەڤەرێ کریە، وگەلەک ژێدەر ل سەر دیرۆکا ڤێ بنەمالێ هەنە.

وناڤدارترین میرێن ڤێ بنەمالێ میر محەمەدێ کورێ موصطەفا بەگێیە، وژێدەرێن دیرۆکی دبێژن: میر مصطەفای ئەوێ چار کور ل پاش خۆ هێلاین: (محەمەد، ورەسوول، وسلێمان، وئەحمەد) ل دۆرێن سالا ١٢٢٣ مشەختی (١٨٠٨ زایینی) دەست ژ میراتیێ ڤەکێشا وکورێ خۆ یێ مەزن محەمەد ل شوینا خۆ دانا،

و ژ بەر کو میر محەمەد مرۆڤـەکێ خودان شیان و ب هێـز بـوو، ئـەو شـیا نێزیکـی سیهـ سـالان حوکمـدارییێ بکـەت، و ل سـەر دەمـێ وی گـەلـەک ڕویـدان وسـەرهـاتییێن مەزن چێ بووبوون دەلیڤە دەست نادەت ل ڤێرێ بەحس ژێ بکەین، بەلـێ تـشتێ مـە دڤێت بێژین ئەوە: ئەڤ میرە شیابوو توخوبێن میرنشینا خۆ گەلەک بەرفرەهـ بکەت، وگەلەک دەڤەران بێختە بن دەستێ خۆ، تشتێ بوویە ئەگەرا هندێ دەولـەتا ئۆسـمانی ب چاڤێ ترسێ بەرێ خۆ بدەتێ، ب تایبەتی ئەگەر ئـەم ل بیـرا خـۆ بینـین کـو ل وی دەمی گەلەک میر وحاکمان بـەرگـەڕیـان دکـر کـو خـۆ ژ بـن حـوکمێ ئۆسـمانیان ڕزگـار بکەن.

ل سالا ١٢٥٢ مشەختی (١٨٣٦ زایینی) هێزێن ئۆسمانیان شیان میرێ کۆرە بـگـرن، پـشـتـی مـیـری خـۆ ب دەست وان ڤە بەردای، و وان میر هنارتە سـتەنبـۆلێ ل نک سولـتانی، ودبێژن: پشتی سولتانی میر محەمەد عەفووکری، وبهایەکێ مـەزن دایی، و ل دەمـێ زڤڕینـێ بڕیـار هاتـەدان میـر بێتـە کوشـتن، ووەسـا چێبـوو، دبێـژن: والیێ سێواسێ ب فەرمانا سولتانی میر محەمەد کوشت!

دەمێ میر محەمەد بەر ب ستەنبۆلێ ڤـە هاتیـە هنـارتن وچـونکی ئـەو یـێ بـێ دووندەهـ بوو، برایێ خۆ ئەحمەد بەگ ل شوینا خۆ دانا، ودەمێ میر محەمەد نەزڤـڕی ئەو ل شوینا وی بوو میرێ ڕەواندۆزێ، وپشتی دو سالان و د ئەنجامێ پیلانەکـێ دا یا پسمامێن وی پێ ڕابووین ئەو هاتە کوشتن، لەو بـرایـێ وی یێ دی سلێمان بەگ ل جهێ وی بـوو میر، و ژ بەر کو میر سلێمان مرۆڤەکێ لاواز بوو برایێ وی ڕەسوول بەگ (ئـەوێ پـشـتـی هـنـگـی بوویە ڕەسوول پاشا) ژ ئامێدیێ ڤەگەڕیا ڕەوانـدۆزێ، و ل شوینا وی بوو میر، و ئەڤ ڕەسوول پاشایە دئێتە هژمارتن میرێ دویمـاهیێ یـێ ڤێ میرگەها دێرین.

ورەسوول پاشا هێشتا ل سەر دەمێ حوکمداریا بابێ خۆ، بەری سـالا ١٨٠٨ ز حوکمداریا هندەک دەڤەرێن میرگەهێ وەرگرتبوو، و دەمـێ برایـێ وی محـەمـەد بوویـە

میرێ سۆران هندەک کارێن میرنشینێ یێن گرنگ کرنە د دەستان دا وەکی سەرلەشکەرییێ، وپشتی میر محەمەدی هێرش کریە میرنشینا بادینان وئەو ئێخستیە بن دەستێ خۆ وی حوکمداریا ئامێدییێ کرە د دەستێن رەسوول بەگێ دا، وددەمێ رەسوول پاشای دیتی برایێ وی میر سلێمان ژ بەر لاوازیا خۆ نەشێت حوکمداریەکا ب هێز بکەت، نەچار بوو قەستا رەواندۆزێ بکەت، و ل شوینا برایێ خۆ ببتە میر.

و ژ بەر کو رەسوول بەگ وەکی برایێ خۆ میر محەمەدی مرۆڤەکێ ب هممەت بوو، بەرگەریان کر مەجدا باب وباپیران ڤەگەرینت، وئەڤ چەندە ل دلێ دەولەتا ئۆسمانی نەهات، وهەر زوی پەیوەندییێن وی ودەولەتێ تێک چوون، پشتی بوویە میر ب حەفت سالان، و ب دورستی ل سالا ١٨٤٧ ز، وی بریار دا خویکا سالانە نەدەتە دەولەتێ، لەو والییێ بەغدا یێ ئۆسمانی نەجیب پاشای هێرشەکا دژوار کرە سەر میرنشینا وی، وپشتی چەند شەرەکێن گران لەشکەرێ سۆران شکەست، ومیرێ وان رەسوول پاشا نەچار بوو برەڤت و بەر ب کوردستانا ئیرانێ ڤە بچت، وپێنج سالان ئەو ل باژێرێ (شنۆ) ئاکنجی بوو، پاشی دەولەتێ عەفیا وی دا ب شەرتەکی کو ئەو ل دەڤەرێن عەربان ل عیراقێ ئاکنجی ببت.

وپشتی ئەو زڤری ئەو بۆ دەمەکی بوو (موتەصررفێ) بەغدا، پاشی ل سالا ١٢٧٦ مشەختی (١٨٦٠ زایینی) هاتە ڤەگوهاستن بۆ وانێ و ل وێرێ بوو والی. و ژ بەر خزمەتا وی د ناڤ لەشکەرێ ئۆسمانی دا ل شەرێ قرەم روتبا (پاشا) بۆ وی هاتەدان، وبۆ دەڤەرا قەرسێ پاشی ئەرزەرۆمێ هاتە ڤەگوهاستن حەتا ئەو ل وێرێ مری ل سالا ١٢٩٨ مشەختی ١٨٨١ زایینی.

و وەکی دیار رەسوول پاشای دەمێ خۆ یێ دویماهیێ ل هندەک دەڤەرێن جودا جودا ژ باکوورێ کوردستانێ بۆرانديە، و هەر ل وێرێ مریە ژی، لەو گەلەک ژ دووندەها وی ژی -پشتی مرنا وی- مابوونە ل وێرێ، وئێک ژ وان بابێ شاعرێ مە مەلا محەمەدی (صبغەتوللاھ) بوو کو دبتە کورێ رەسوول پاشای.

وهەژى گۆتنێیە بێژین: نەڤیێ مەلا محەمەدى، سەیدایێ هێژا محەمەد جەمیل سەیدا د ژینەنیگارا باپیرێ خۆ دا دبێژت: محەمەد هادى (سەیدا) کورێ صەبغەتوللاهە، ئەو ژى کورێ رەسوول پاشایێ رەواندۆزێ سۆرییە، ئەو ژى برایێ کۆر محەمەد میرێ سۆرییە[1].

بەلێ دەمێ مرۆڤ ل وان ژێدەران دزڤرت یێن بەحسێ رەسوول پاشاى دکەن تێدا دبینت کو وى پێنج کور هەبوون: ئەسعەد وفەتاح ورەشید وبارام وئحسان، و د چو ژێدەرێن بەردەست دا من نەدیت هاتبت کو وى کورەک ب ناڤێ صبغەتوللاهـ هەبت، ڤێجا ئەز نزانم ژێدەران ئەڤ ناڤە ژ بیرکریە، یان ژى دبت صبغەتوللاهـ نەڤیێ وى بت نە کو کورێ وى بت!! هەر چاوا بت تشتەکێ مسۆگەرە ل نک خەلکێ دەڤەرێ کو سەیدایێ لجەیى ژ بنەمالا رەسوول پاشایە، وهەر ژ بەر ڤێ چەندێ خەلکى دگۆتە مەلا محەمەد هادى: مەلایێ سۆرى، ئانکۆ: مەلایێ سۆرانى ب زاراڤێ خەلکێ دەڤەرێ.

ژینا مەلا محەمەدى:

وژین وسەرهاتیا سەیدا محەمەد هادى یێ لجەیى ب بەرفرەهى مە نەزانیە، ویا ئەم ژێ دزانین -وەکى د ژێدەران دا هاتى- ب تنێ ئەڤەیە: پشتى باپیرێ وى رەسوول پاشا بۆ باکۆرێ کوردستانێ هاتیە ڤەگوهاستن؛ دا ببتە والیێ وانێ، پاشى یێ ئەرزرۆمێ ل دۆرێن سالا ١٢٧٦ مشەختى (١٨٦٠ زایینى)، وى مالا خۆ وعەیالێ خۆ ژى د گەل خۆ ئینا، وپشتى ئەو ل ئەرزرۆمێ مرى هندەک ژ عەیالێ وى ما ل وێ دەڤەرێ وبوونە ئاکنجیێن باکوورێ کوردستانێ، وئەڤ بنەمالە ل وێرێ ب ناسناڤێ سۆرى (یەعنى: سۆرانى، ب زاراڤێ خەلکێ دەڤەرێ) هاتنە ناسین، و ل دەمەکى بابێ وى (صبغەتوللاهـ) هاتە قەزا (لجێ) ئەوا سەر ب ویلایەتا

(١) محمد جميل سيدا: نضال جميل سيدا، الطبعة الأولى، ٢٠٠٠، ص ٢٠.

(دیاربـەکرێ) ڤە، و ل وێرێ ئاکنجی بوو، و ل لجێ کورێ وی محەمەد مـەزن بـوو، و ب ناڤێ وێ هاتە ناسین.

ل دۆر دەم وجهێ ئەو لێ هاتیە سەر دنیایێ، د ژێدەرێـن ل بـەر دەست دا مـە چو نەزانیە، بەلێ ب نیشانان وەسا دیار دبت کو یا بەرعەقل ئـەوە بوونـا وی پشتی سـالا ١٨٦٠ ێ بـت، ژ بـەر کـو ئـەو نـە گـەهشتبوو ببتـە ئێـک ژ خـەلیفێن شـێخ (عـەبدررەحمانێ تـاغی) ئـەوێ ل سـالا ١٣٠٤ مـشەختـی (١٨٨٦ زایینـی) مـری، بەلکی ئێک ژ شاگردێن خەلیفەیێ وی شێخ (عەبدلقادرێ هیزانی) بوو وەکی دێ بۆ مە ئاشکەرا بت.

سەیدایێ لجەیی د زانینێن شەرعـی دا پێشکەفت بـوو، وئجازا مـەلاتیـێ ژی ستاندبوو، بەلێ مە نەزانیە کانێ وی ئەو ئیجازە ژ کیژ زانایی وەرگرتیە، و د علـمێ شریعەتی دا و ب تایبەتی د فقهی وئوصوولی دا ئەو زانایەکێ ژێهاتی بوو.

وهەر چەندە وی ناسناڤێ خۆ د شعرێ دا کربوو (هادی) ژی بـەلـێ ئـەو د نـاڤ خەلکێ دەڤەرێ هەمیـێ ب ناسـناڤێ (سـەیدا) دهاتـە ناسـین، و د زاراڤـێ خـەلکێ دەڤەرێ دا (سەیدا) ب تنێ بۆ مەلایێ مەزن وزانا دئێتە گۆتن.

د صووفیاتیێ دا سەیدا ئێک ژ دویکەفتیێن رێبـازا نەقشەبەنـدی بـوو، وئێـک ژ خەلیفێن شێخ عەبدلقادرێ هیزانی بوو، وشێخێ هیزانی -وەکی ژ شعرێن وی دیار دبت- کارتێکرنەکا مەزن ل سەر سەیدایێ لجەیی هەبوو، وشێخ عەبدلقادر ژ بلی کـو شێخەکێ نـەقشبەنـدی یـێ ناڤدار بـوو، ئـەو شاعرەکێ ژێهـاتی ژی بـوو[1]، ل سـالا ١٣٢٨ مشەختی (١٩٠٨ زایینی) ل گوندێ نوورشینێ ئەوێ دکەفتە دەشتا مووشـێ چووبوو بەر دلۆڤانیا خودێ.

---

(١) د کتێبـا خـۆ دا (ل دۆر ئـەدەبێ کرمـانجی) هنـدەک ژ ژیـن وبـەرهـەمـێ وی مـە بـەلاڤکریـە، ونوکـە دیوانا وی یا شعرێ مە بۆ چاپێ بەرهەڤکریە، هیڤیدارین ل دەمەکێ نێزیک بێتە چاپکرن.

وەکی مە گۆتی: مەلا محەمەد هادی ئێک ژ خەلیفەیێن ڤی شێخ عەبدلقادری بوو، و ژ شعرێن وی دیار دبت کو وی ب چاڤەکێ زێدە بلند بەرێ خۆ ددا شێخێ خۆ، ودیارە کاتێکرنا هیزانی د لجەیی دا نە ب تنێ ژ لایێ صووفیاتیێ ڤە بوویە، بەلکی ژ لایێ ئەدەب وشعرێ ژی دا ئەڤ کارتێکرنە هەبوویە، وهەر کەسەکێ شعرێن وان هەردووان هەڤبەری ئێک بکەت ئەڤ چەندا مە گۆتی ب ڕەنگەکێ زێدە ئاشکەرا دێ بۆ بەرچاڤ بت.

هژمارەکا ئەدیب وزانایێن هێژا زانین ژ سەیدایێ لجەیی وەرگرتیە وشاگردیێن وی بووینە، ژ وان: عەبدلفەتتاحێ حەزرۆیی یێ شاعر ئەوێ د شعرێ دا ناڤێ (فەتحی) ل سەر خۆ دانای[1]، ومەلا ئەحمەدێ خاسی، ومەلا روشدی ئەفەندی کوڕێ خۆجە سەعیدی، ومەلا عەبدللاهێ قۆغی، وگەلەکێن دی.

مرنا وی:

وسەیدا ل ٢٣ هەیڤا موحەررەمێ ژ سالا ١٣٣٠ مشەختی (١٩١٢/١/١٣ زایینی) ل (لجێ) چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ، ومرنا وی کارەکێ مەزن ل شاگردێن وی کربوو، وئێک ژ شاگردێن وی یێن شاعر کو مەلا رشدی ئەفەندی بوو دو شعر ئێک ب کوردی وئێک ب عەرەبی ب مرنا وی ڤەهاندینە، د شعرا ئێکێ دا دبێژت:

لەورا کو قوطبێ سۆری ژ دارێ فەنا جودا کر
ئیرۆ حەتا سەر وپا جانێ مە گرتی ئاگر
عالەم ژ هەردو چەشمان لەو ئابێ خوین درێژن
سەیدایێ خاص وعامان ساعەت ل سەر مە ڕاکر

(١) ئەو ژی دیوانەکا مەزن وهێژا هەیە، وگەلەک دانەیێن وێ یێن دەستڤیس د پەرتووکخانەیا مە دا هەنە، ونوکە ئەم کاری بۆ بەرهەڤکرنا وێ بۆ چاپێ دکەین، هیڤیدارین ل دەمەکێ نێزیک ژێ خلاس ببین.

ڕاكــر ل مـــه قـيـامـــەت وی پــيـــرێ پـڕ كـــەمالـــی
دونـيـا دنـــێ طـەلاق دا عـــەقلـــێ مـــە وی هـەبا كـر
ســـەيـدا بـــوو رەوضـەئـێ گـول عالـەم ژ بـۆ وی بولبـول
مـــەدحـــێ وی نـائـێ گـۆتــن حـەيفـە ژ مـە رەها كـر
مـانـــەنـــدی باغـــێ عرفـان حـەی كـر وی جـنن وئنـسان
تـــەركـا حـــەياتـــێ وی دا فـــــەردەوس ئـختـيـار كـر
سەيدایێ چاڤ بەلەک بوو طبعەت ب خوە مـەلـەک بـوو
فـەيـضـا ل بـال گـەلـەک بـوو پـيـران ژ بـۆ ثـەنا كـر

ومەلا محەمەد هادی پشتی مری چار كوڕ ودو كچ ل پاش خۆ هێلان: مەلا محەمەد، وحەجی عەبدصەمەد، وجەمیل، ومەلا بەشیر، وسامیا وعەنبەر.

بەرهەمێن وی:

ونـەڤیـێ وی مـەلا محـەمـەد جـەمیـل سـەیـدا ئاشـكەرا دكەت كـو بـاپیرێ وی هژمارەكا نڤیسین وبەرهەمێن جودا جودا د بابەتێن دینی دا هەبوون، بەلێ مخابن پشتی سەرهلدانا شێخ سەعیدێ پالۆ ل سالا ١٩٢٥ زایینی شكەستی ولـەشكەرێ تركان ب سـەر دەڤـەرێ دا گرتـی ئـەڤ نڤیـسینە -وەكی گـەلـەک بـەرهـەمـێن دی یـێن زانایێن كورد- هاتنە سۆتن، و ب تنێ دو بەرهەم ژ بەرهەمێن وی پارستی مان، ئەو ژی ئەڤەنە:

١- دیـوانا وی یا شعری، وئەڤە ل سالا (٢٠٠٧) مە بۆ چاپێ بەرهـەڤكربـوو، و ژ لایێ دەزگەها سپیرێز ڤە ل دهۆكێ هاتبوو بەلاڤكرن.

٢- ڤـەهیـنـۆكـەكـا بـچـویک ب زمانێ كوردی ل دۆر علمێ تەجویدی، كو نوكە ل ڤێرێ دێ دانینە بەر دەستێن خواندەڤانان.

ئەڤـ ڤەهینۆکە:

وئەڤ ڤەهیـنـۆکـە وەکی ئاشکەرا ژ (شعرا تەعلیمی) دئێتە هژمارتن، ووی ئەو ل سەر دەریا (الرجز) ڤەهاندینە، وئارمانجا وی ئەو بوویە زارۆکێن کورد فێری علمێ تەجویدێ بکەت، دا کو خـوانـدنـا وان بۆ قورئانێ یا دورست بت، لەو وی شعرا خۆ ب ڕەنگەکێ سادە وسڤک نڤیسیە.

وهەژی گۆتنێیە بێژین: مە د بەرهەڤکرنـا ڤـێ ڤـەهینـۆکێ دا پـال دایـە سـەر دو دەسنڤیسان، یا ئێکێ: ل (١٣٦٤/٣/١١) مشـەختـی (١٩٤٥/٢/٢٤ ز) ب دەسـتێ صەلاحەددینێ شەددای هاتییە نڤیسین بۆ مەلا عەبدصەمەدێ کوڕێ مـەلا یەحیـایێ فەرهەندی، وئەڤ دەسنڤیسە مە کرییە بنیات.

دانەیا دووێ: ل سالا (١٣٨٦/٩/٢٢) مشـەختی (١٩٦٧/١/٤ ز) ب دەسـتێ (نور الدین المذنب) هاتییە نڤیسین بۆ مەلا عەبدلقەدیـری، و د همـەنـان دا نیـشانا (ب) مە بۆ دانایە.

بسم الله الرحمن الرحيم

[المقدمة]

ئـەللاهـ ژ ئـەووەل ڤـە ببێـژ، حـەمـد وثـەنـائێ وی ببـی
حەمد وسپاسێ بێ حساب هـەم شـوکری بـۆ رەببێ مـە بی
هەم سەد صـەلات وسـەد سـەلام سـەر رەوضـەیا پێغـەمبـەری
کو هات وجوودێ ئەڤ مەلەک هەم عەرش وفەرش بۆ وی نەبی
هەم ژی ل سەر ئـەصـحاب وهـەم ئـالێ د وی بـن (بالـتمـام)
مادەم ل سەر سەطحێ فەلەک ئەڤ گونبـەدا خـەضرا هـەبی
ئـەممـا د پوشـتی ڤـان بـزان لازم ژ بـۆ تـە ئـەی جـوان
قورئـان ب تـەجویـدەک رەوان وە گـەر نـە.. دێ ئـاثم ببـی
ئەڤ نەظمـێ تـەجویدێ مـە ئملا کر ژ بۆ ئـەطفالێ پاک
دا ئـەو بخـوونن هـەر زەمـان ئـەزمـانێ وان جـاری ببـی
هـەم ژی بخـوونن فاتحـە بۆنـا موحـەممـەد هـادی یـی
هەرچی ب ئیخلاص کـە دوعـان دەرگاهێ ذهنێ لێ ڤـەبی

باب بيان المد

(واو وئەليف ويا) ئەگەر ساكن بن ئەو حەرفێ مەدن
ما قەبلێ واوێ ضەممەء وماقەبلێ يائێ كەسرە بی
لاكن ژ وان ئەليف برا ئەو حەرفێ مەددە دائما
لەورا كو دائم ساكنە ما قەبل دخوازت فەتحە بی
عللەتێ مەددێ پوشتی ڤان هەمزە وحەرفا ساكنە
مەقصوود ژ هەمزێیە ئەليف كو قابلی حەركان دبی
مەقصوود ژ حەرفا ساكنە حەرفا ب جەزمە ئەی ئەخی
(فاقرأ بجد واستعن بالله ثم بالنبي)[1]

(١) ئستعانە، داخوازا هاريكاريێ، ژ خودێ ب تنێ دئێتەكرن، نە كو ژ پێغەمبەری -سلاڤ لێ بن-، وپێغەمبەر ب خۆ د حەديسەكا دورست دا، فەرمانێ ل پسمامێ خۆ عەبدللاهێ كورێ عەبباسی دكەت، ودبێژتێ: (وإذا استعنت فاستعن بالله) يەعنی: ئەگەر تە داخوازا هاريكاريێ كر تو ژ خودی بكە.. ڤێجا چو مەعنا بۆ هندێ نینە شاعر ژ خواندەڤانی بخوازت ئەو داخوازا هاريكاريێ ژ پێغەمبەری -سلاڤ لێ بن- بكەت!

باب المد الطبيعى

حەرفێ د مەددێ گەر هەبت سەبەبێ مەددێ تو نەبت
مەددێ طەبيعى وێ دبن هەر وەكى (أوتينا) دبى
مقدارێ يەك ئەليفەكێ مەددێ طەبيعى مەد دبت
يەعنى ب قاسى پيچەكێ ژ جهـ هلينى مەد دبى

باب المد المتصل

گەر دێ د پوشتی حەرفێ مەد سەبەبێ مەددێ هەمزە بت
گەر هەردو یەک کەلمەک دە بن ئەو مەددێ موتتەصل دبی
هەر وەکی (جاءَ جیئَ سوءَ) ئەڤ[1] مەددێ واجب هاتیە
لەورا کو حەفصی[2] گۆتیە ئەڤ چار ئەلیف دێ مەددە بی

---

(١) ئەڤ، د دانەیا بنیات دا کەفتیە.

(٢) حەفص: ناڤێ وی سولەیمانێ کورێ موغیرەیێ ئەسەدییە، ل سالا (٩٠) مشەختی هاتبوو سەر دنیایێ، و ل سالا (١٨٠) چووبوو بەر دلۆڤانیا خودێ، ئێک ژ زانایێن مەزنێن (قرائاتێن قورئانێ)یە، و ژ شاگردەیێ زانایێ مەزن ئیمام عاصمێ کوفییە، ئەوێ قورئان ژ ئێمام عوثمانی وئیمام عەلی وەرگرتی. وئەو رەنگێ نوکە ئەم قورئانێ پێ دخوینین ئەوە یێ حەفصی ژ عاصمی ڤەگوهاستی.

باب المد المنفصل

گەر حەرفێ مەد د کەلمەکێ سەبەبێ مـەددێ هـەمـزە بـت
ئـەو ژی د یـا دیتـر دە بـت ئـەو مـەددێ مونفـەصـل دبـی
هـەر وەکـی (یـا أهـلَ الکتـابْ، إنـي أری، توبـوا إلـی)
ئەڤ مەددێ جائز هاتیە هەم چار ئەلیف ئەو[1] مەد دبی
حـەرفـێ د مـەد گـەهـ واو وگـەهـ یائـا موقـەددەرە دبـت
کـــو (مالـــهُ أخلـــدهُ، مـــنْ علمـــه إلا) دبــــی

(١) د دانەیا (ب) دا هاتییە: هەم چار ئەلیفان مەد دبی.

باب المد اللازم

گەر دێ د پوشتی حەرفێ مەد سوکوونێ لازم بت سەبەب
تــو مــەددێ لازم بێــژە وی دائــم بخــوون غافــل نــەبــی
سوکوونێ لازم ئـەو دبـێن کـو د حالێ وەقف ووەصلێ دا
ثابـت ببیـتن ئـەو ب خـەط هـەر وەکـی (یـس) تـو دبـی
ئەڤ مەد ل چار نـەوعانـە یـەک د کـەلـمـەئـێ موثـەققـەلـە
بێتــە ووجــوودێ هــەر وەکــی (الحاقــةُ، ضــالین) دبــی
قــسمێ ددووان ئــەوە کــو د کلمــەئــێ موخــەففــەفــە
بێتــە ظوهــوورێ هــەر وەکــی (آلان) دخــوونی ودبــی
قــسمێ د ثالــث ئــەوە کــو حــەرفــا موثــەققــەلــە دبــت
هەر وەکی (مما، لام ألف، لام میم)ێ بێژی ئەی صەبی
قــسمێ د رابــع ئــەوە کــو حــەرفــا موخــەففــەفــە دبــت
هەر وەکی میما (مـیم ألـف، لام مـیم)ێ جانم تـو دبی
ئــەڤ مــەددێ واجــب هاتیــە طــووپــا قورئــان گۆتیــە
قەط تو[1] خیلاف تێ نەبیە هەم چار ئـەلیفـان مـەد دبی

(١) د بنیات دا هاتییە: قەط و خیلاف.. بەلێ ب هزرا من ئەو یا دورست نینە.

باب المد العارضی

گەر دێ د پوشتی حەرفێ مەد سوکوونێ عارض بت سەبەب
تـو مــەددێ عــارض بێــژە وی دائــم بخــوون ژ بیــر نــەبــی
سـوکوونێ عـارض ئـەو دبـت کـو د حـالێ وەقفـێ دا هـەبـت
د حــالێ وەصــلێ دا بچــت هــەر وەکــی (یعلمــون) دبــی
هــەر وەکــی (یــوم الــدین) دبێــژی ودخــوونی (نــستعین)
ئـەڤ مـەددێ عـارض مـەددێ وی جـائز بـزان غـافـل نـەبـی
مەفتووح ئـەگـەر بـت ئـاخرێ ئـەڤ مـەددێ عـارض ئـەی بـرا
جـائزە تێـدا سـێ وەجهـ طـوول وتـەوەسـسوط کـورت دبـی
مـەکسوور ئـەگـەر بـت ئـاخری وێ چـار وەجهـ تێـدا هـەنـە
طـوول وتەوەسـسوط قـەصـرە یـا چـارا کـو رەوم تـێ دە دبی
مەضمووم ئەگـەر بـت ئـاخری وێ هـەفت وەجهـ تێدا هـەنـە
ئـەڤ هـەر سـێ وەجهـێ پێـشییێ و هـەم د گـەل ئـشمام دبی
ئەڤ بوونە شەش، وەجهێ د هەفت رەومە بزانە بێ غەلـەط
طـوول چار ئەلیفە قەصرە یەک هەم ژی تەوەسسوط دو دبی
رەوم ئـەوە ب صـەوتـێ خـەفـی توطـەلبـەیـا حـەرکـێ بکـی
یـەعنـی د پوشـت سـوکوونێ دا جـەهـدێ بکـی گـەر طـالبی
ئیشمام دبێن کـو هـەردو لێـڤ پـشتی سـوکوونێ ضـەم ببن
ئەڤ نەظمێ تەجویدە بخوون قورئان ب تەجوید ڕاست دبی

باب مد اللين

گـەر واو وگـەر يـا سـاكن ومـا قـەبلـێ وان مـەفتـوح بـت
حەرفێد لـينن مەددێ لين پوشت وان سوكوون هەبی دبی
هەر وەكی (والصيفْ) هەم (عليهْ) هەم ژی وەک (مـن خوفْ) بـزان
ئـەو مـەددێ لينـە مـەددێ وی جـائز بـزان جاهـل نـەبـی
سـەبـەبـێ مـەددێ لـين ئـەگـەر سـوكوونـێ لازم بـت بـزان
جـائزه تێـدا دو وەجهـ طـوول وتـەوەسـسوط ئـەی صـەبـی
(كا ها ويا وعەين وصاد) دا هەر وەكی عەينا وی و هەم
(حا ميم وعەين وسين وقاف)ێ دا عەينێ دخوونی ودبی
وه گەر سـوكوونـێ عارضـە وەک مـەددێ عـارض ئـەو دبـت
سێ وەجهـ يا چار وەجهـ يا هەفت وەجهـێ جائز تـێ دبـی
ميثـال ژ بـۆ ڤـێ ئـەی بـرا (مـن قبلـكَ، مـا قـد جـری)
دريـاب دريـن مـەيـدان دورا اوقـی بـونی ابجـد كبـی

باب التنوين والنون الساكنة

تـەنـوین ژ بـۆ دوزبـەر د زیـر وهـەم د پێـشان ئـەو دبـی
مەقـصوود ژ نوونـا ساكنە نوونـا ب جـەزمـە ئـەی صـەبی

باب الإقلاب

تـەنـوین ونوونـا سـاكنە گـەر بچـتن سـەر (بـێ) بـرا
ئقـلاب دبیـتن هـەر وەكـی (لینبـذنَّ) تـو دبـی
مەقصوود ژ ئیقلابێ ئەوە تـەنـوین ونـوون كـو قـەلـب بـتن
بـا میمـەكـی خـالص وبـا غوننـە د (بـێ) دا دەغـم ببـی
غوننـە دبێـژن دەنگـەكـی كـو ژ خرتكـێ پـۆز بێتـە دەر
ئیدغام دبێن دو حەرف كو ئەو هەردو د هەڤ دا دەغـم ببی

باب الإدغام بلا غنة

تـەنـوین ونوونـا سـاكنە گـەر بچـتن سـەر (لام و ڕێ)
ئیـدغام بـلا غوننـە دبـت هـەر وەكـی (إن لـم) تـو دبـی

باب الإدغام مع الغنة

تەنوین ونوون گـەر بچـتن سـەر (یـا ء ومـیم ونـوون وواو)
(إدغام مع الغنة) دبت هەر وەكی (إن یكن) دبی

باب الإظهار

گەر نوون وواو ونوون ویا ئەو هەردو یەک كەلمەک دە بن
ئیظهـار دبیـتن هـەر وەكـی (بنیـانُ قینـوانٌ) دبـی

مـەقـصوود ژ ئیظـهـارێ ئـەوە تـەنـوین ونـوون ظـاهر بـتن
هەم ژی ژ حەرفا پشتی خوە هەم فەصل وهەم ژێ دوور ببی
تەنوین ونوون گەر بچتن سەر حاء وخاء وعـەیـن وغـەیـن
هەم هاء وهەمزە ئەو دبت ئیظـهار وەكی (مـن خوف) دبی

باب الإخفاء

تـەنـوین ونوونـا سـاكنە گـەر بچـتن سـەر غـەیـری ڤـان
ئیخفـاء دبیـتن تـو بـزان هـەر وەكـی (إن كـلٌ) دبـی
كـو صـاد وثـاء وذال وجـیم وشـین وقـاف وسـین وكـاف
هـەم ضـاد وظـاء وتـاء وزای هـەم دال وطـاء وفـاء دبی
ئیخفـاء دبێـژن حالـەتـەک غوننـە هـەبـت شـەددە نـەبـت
لاكن كـو ئـەڤ مابـەینـێ ئـەو ئیظـهـار وهـەم ئیدغام دبی

باب إدغام المثلين

ئیدغامێ میثلەین ئەوە کو یەک حەرفەکی ساکن هەبت
لاقیێ میثلێ خوە ببت (فاغفر لي ربي وأبي)
هەر وەکی (ما ربحت تجارتهم) و(اضرب بعصاک)
هەمی ژی وەکی (آووا ونصروا) دخوونی ودبی
تەعریف ئەوە کو هەردو حەرف مەخرەج وهەم صیفەت ب هەڤ
یەک بن بزان ئەی خوەش خەلەف (یا رب صل علی النبی)
گەر نوونێ ساکن ئەو بچت سەر نوونێ دەغمێ (مثلە)
دەغمێ (مع الغنة) دبی هەر وەکی (من نار) دبی
میما د ساکن حالێ وێ سینە ئەگەر ئەڤ میم بچت
سەر میمێ دەغمێ (مثلە) هەم دەغمێ (معْ غنە) دبی
هەر وەک (علیهم مؤصدە، أطعمهم من جوع) ببێژ
سەعیێ بکە لەو ڕابوویی دەرگاهێ موغلەق ڤەدبی
گەر میمێ ساکن ئەو بچت سەر بائێ ئیخفا ئەو دبت
هەر وەکی (ربهم بهم) هاتی د قورئانێ ببی
میما د ساکن گەر بچت سەر غەیری میم وبێ بزان
ئیظهار دبیتن بێ گومان هەر وەکی (هم فیە) دبی

باب إدغام المتجانسين

هەرچی حورووف مەخرەجێ وان یەک بن ب صیفەت باشقە بن
لاقیێ هەڤ گەر ئەو بین دەغم موتەجانس ئەو دبی
حەرفێ دەڤی سێ مەخرەجن یەکی ژ بۆ طا دال وتاء
وەکی (لئن بسطت) هات هەم (ما عبدتم) تو دبی
ثانی ژ بۆ ظا ذال وثاء مەخرەج بزانە ئەی برا
هەر وەکی (یلهث ذلک، إذ ظلموا) هەم تو دبی
مەخرەجێ ثالث ئەوە کو ژ بۆ میم وبائێ ئەو بتن
هەر وەک د قورئان هاتیە (ارکب معنا) تو دبی
تەعریف ژ بۆ ڤێ ئەوە کو ئەو هەردو حەرف مەخرەجێ وان
یەک بن وەلێ صیفەتێ وان خیلافی هەڤ بن تو ببی

باب إدغام المتقاربين

ئەو حەرفێ کو مەخرەج وە یا صیفەتێ وان نێز بن ب هەڤ
لاقیێ هەڤ گەر ئەو ببن دەغم موتەقارب ئەو دبی
حەرفێ ئەڤێ مەخرەجێ وان ددو بزانە بێ گومان
مەخرەجەکی ژ بۆ لام ورێ هەر وەکی (قل ربي) دبی
ئێ دی ژ بۆ هەم قاف وکاف مەخرەج بزانە بێ خیلاف
وەکی (ألم نخلقكم) هات هەر کەس ژ مائێ خەلق دبی
تەعریف ئەوە کو هەردو حەرف مەخرەج وە یا صیفەت ب هەڤ
نێزیک بتن ئەی خوەش خەلەف دائم ژ ڤێ نەظمێ ببی

باب إدغام شمسيه

أليـف ولامـێ تـەعريفـێ ژ چاردە حـەرفـان گـەرت بچت
سەر يەكى ئەى صاحبێ كـەمال ئيداغمێ شـەمسى وێ دبى
ئـەو چـاردە تـا ء وثـا ء ودال هـەم ذال راء وزاى وسـين
هەم شين وصاد وضـاد وطـا هـەم ظـا ء ولام ونـوون دبى
ئيـدغامێ شـەمـسيە (مـع الغنـة) دبـت ئـەليـف ولام
لاقيـێ گـەر نـوونێ بـتن هـەر وەكـى (والنـاس) دبـى
گـەر لاقيـێ بـاقى بـتن ئيـدغامێ شـەميـە (بـلا
غنـة) دبيـتن هـەر وەكـى (والـشمس، والتـين) دبـى

باب إظهار قمرية

هەم چاردە حەرف هاتن ژ بۆ ئیظهارێ قەمەرییە ڕا
کو حەرفێ (ابغ حجک وخف عقیمە) دبی
ئەلیف ولامێ تەعریفێ ژ ڤان چاردە حەرفان گەر بچت
سەر یەکی ئەی صاحب هونەر ئیظهارێ قەمەری دبی
میثالە ژ بۆ ڤێ ئەی جوان (والفجر، والعصر) بزان
(فاجهد فإن العمر فان، في الکسل آفات الصبي)

باب القلقلة

حەرفێ د قەلقەلێ بزان پێنجە کو حەرفێ (قطب جد)
حەرفەک ژ ڤان گەر ساکن وهەم ئۆرتەیا کەلمێ دە بی
قەلقەلە دبت هەم وە ڕەنگ گەر ئاخرێ کەلمێ دە بت
هەر وەکی (بالحق) هەم (أحد) هەم (يدخلون) تو دبی
مەعنا د قەلقەلە لوغەت تەفگەرە وهەم ئضطرابە
عورفا دبێژن تەفگەرا مەخرەجە کو ب طەرزەک ببی
کو بێتە سەحکرن ژ وی صەوتەک شەدید وهەم قەوی
(العلم زين يا فتى يعلو به نسب الصبي)

باب حكم الراء فى القرآن

قالـن بخوونه (رێ) ئەگـەر مـەفتـووح ويـا مـەضـمووم بـت
هەر وەكی (رحمن الرحيم) هـەم وەكـی (نـصر اللـه) دبـی
زراڤ بخوونه (رێ) ئەگەر مەكسوور بـت ئـەی جـانێ مـن
هـــەر وەكـــی (بـــالـنور الـــذی، بـــالـبر) قورئـــان دا دبـــی
قالـن بخوونه (رێ) ئەگـەر ساكن بـه ئـەو (ماقبـل)ێ وی
مەفتـووح ويـا مـەضـمووم بـت غافـل مـەبـه ئـەی صاحبی
هــەر وەكــی (وانحــر، بالـنــذر) هــاتی د قورئــانێ بــزان
سەعی د تەجويد دا بكـه قورئـان ب تـەجويـد خوەش دبـی
ساكن ئەگەر بت (رێ) وهەم (ما قبـل)ێ وی مـەكسوور بت
زراڤ بخوونـه ئـەی عـەزيـز هـەر وەكـی (واصـطـبر) دبـی
ڤــی صــوورەتــێ ئــاخری دا حــەرفــێ د ئــستعلا ئــەگــەر
يەک ژی د پوشتی (رێ) هەبت قالـن بخوونه ئەی صەبی
حەرفێ د ئستعلائێ هـەفت كـو (خص ضـغط قـظ) دبـی
ميـثــال (فــی مرصــاد) وهــەم (قرطــاسُ، فــرق) تــو دبــی
حەرفێ د ئستعلائێ ئەگەر مەكسوور بـه قـالـن هـەم زراڤ
(رێ) بێتــه خــوەنــدن جــائزه وەک (كــلُ فــرق) تــو دبــی
هەم ژی ئەگەر (رێ) ساكن وهەم كەسرەيا (مـا قبـل)ێ وی
عــارض بــتن قــالـن بخــوون هــەر وەكــی (ارجعــي) دبــی
هەم ژی ئەگەر (رێ) ساكن و(ما قبل)ێ وێ سـاكن بـتن
(ما قبل)ێ (ما قبل)ی بنێر كو يا كو ساكن قەط نـەبی

(ما قبل)ێ (ما قبل)ی ئەگەر مەفتووح ویا مەضمووم بت
قالن بخوونە هەر وەکی (بالصبر، فی الصدور) دبی
(ما قبل)ێ (ما قبل)ی ئەگەر مەکسوور بتن زراڤ بخوون
هەر وەک (بصیر وخبیر وقدیر) تو دبی
هەم ژی ئەگەر (رێ) ساکن و(ما قبل)ی حەرفێ لین بتن
زراڤ بخوونە ئەو زەمان هەر وەکی (خیر) و(سیر) دبی

باب حكم لفظة الله

(ما قبل)ێ (الله)ی ئەگەر مەفتووح وە یا مەضمووم بت
قـالن بخوونـە هـەر وەکـی (واللـه، نـصرُ اللـهْ) دبـی
(مـا قبـل)ێ (اللـه)ی ئـەگەر مـەکسوور ببیـتن ئـەی بـرا
دێ بێتـە خـوەنـدن ئـەو زراڤ هـەر وەکـی (باللـه)ی دبـی

باب حكم الضمير

مەد دێ ببيتن هەر ضەمير (ما قبل)ێ گەر موتحەرركە
هـــەر وەكـــى (إنـــە، بـــە، لـــە) دخـــوونى ودبـــى
(لـم ينتـه، لـم نفقـه) مـەد نـابى لـەو ضـەميـر نيـە
بەلكى ژ نـەفسا كـەلمێيـە كـو (عـين ولام الفعـل) دبى
(مـا قبـل)ێ گـەر سـاكن بـتن قـەصرا قرائـەت ئـەو دبـت
وەكـى (إليـــە، فيـــە) إلا (فيـــە مهانـــاً) تـــو دبـــى

باب السكتات

سـەكتـە د قورئـانێ بـزان كـو چـار جهـان دا هاتيـە
يـەكـی د سـوورێ كـەهـف دەيـە كـو (عوجـاً قيمـاً) دبـی
ئـێ دی د ياسـين دا (مـن مرقـدنا هـذا) بـزان
سـوورێ قيامـەت دا يـەكـە (وقيـل مـن راق) دبـی
سـوورێ موطـەفـف دايـە ئـێ چـاران تـو (بـل ران) بـزان
سەكتە دبێن كو صەوتێ خوە بێژی نـەفـەس بـاقی صـەبـی
هـائێ د سـەكتـە بێژمـە تـە دققـەت بكـە ئـەزبـەر بخـوون
(لـم يتـسنه، واقتـده، كيتابيـە) ئـەی صـاحبی
هـەم (ماليـە، سـلطانيه) هـەم (ماهيـە، حـسابيه)
حـالێ د وەقفـێ هـائێ ڤـان هـەم وەصلـێ دا ثابـت دبـی
عاصـم دبێـژت: هـائێ ڤـان هـەم وەصـلێ دا ثابـت دبـت
بـەعـضەک دبـێن (حـسابيه، كتابيـە) فـەقـەط دبـی
هـەرچی كـو هـاء ئيثبـات دكـن د حـالێ وەصـلێ دا دبـی
لازمـە وەقفـەكـی يـەسـير كـو د حـالێ وەصـلێ دا ببـی
ب پاشـی هـەفـت كـەلـمـە بـزان ئـەليفـەكـی ئيلحـاق دبـت
نينـە ژ بـەر تـشتەک عيـوەض د حـالێ وەقفـێ دا ببـی
د حـالێ وەصـلێ دا ئـەليـف دێ بێتـە خـوەنـدن ئـەی بـرا
هەم ئەڤ قرائەت ئەڤ نەمەط مەخصووصی شەيخێ حەفص دبی
يـەک ژێ ضـەميـرێ موتـەكـەللـم (وحـده) كـو (أنـا)يـە
يـەک ژی كـو (لكنـا هـو اللـە، الظنونـا) هـەم دبـی

هـەم (الرسـولا، الـسبيلا) هـەم ژی یـەک (سلاسـلا)
ئـێ دی (قـواریرا) ئـەوەل ئـەزبـەر بکـە جـانێ منـی
راوی دبـێ ریوایـەتـەک هـاتی ژ شـەیخـێ حـەفـص بـزان
لاما (سلاسـل)ێ ب ئیـسکان ئـەو دبی کـو وەقـف دبی
(ءأعجمـی) کـو د سـوورێ (فـصلت) دا ئـەو کـو تـێ
حەفصی ئەوێ تەسهیل دکت شوکور کو حال تەسهیل دبی
سـوورەئـێ (هـود) دا (مجریها) ئیمالـەئـێ کـوبرا دبـت
وەقتـێ ئیمـالێ دا تـو (رێ) زراف بخـوون ئـەی صـاحبی
ئیمالـەئـێ کـوبرا ئـەوە کـو تـو ئـەلیفـێ قـەلـب بکـی
ب یاء وهەم (ما قبل)ێ وێ مەکسوور بخوونی ئەی صەبی

باب بيان الوقف فی القرآن

وەقف ئەوە تو قەطعێ بکی ژ پاش کەلیمان حەرەکان
مەخفی نینە سەبەبێ[1] ڤان کو تو زەکی بی نە غەبی
تەنوین ئەگەر دو زەبرە دێ ئەو قەلب ببیتن ب ئەلیف
هەر وەکی (سبحوه، بکرة وأصيلا) دبی
یان گەر دو زیر وهەم د پێش بتن بزان تو ئەی برا
دێ ژێ حەذف بت هەر وەکی (هو رحيم) تو دبی
کو تا گوڕۆڤر بت د وەقفێ دا ب ها دێ قەلب بیت
هەر وەکی (نار حامية، بالناصية) هاتی دبی
گەر تا درێژ بت ئەی برا وەک ثائێ بت (أختَ) هەم
وەک تائێ (مؤمنات) بت ئەو ثابتا د وەقف ببی

(١) د دانەیا (ب) دا ل شوینا (سەبەبێ) پەیڤا (مثالێ) هاتییە.

هذه قاعدة
في بيان التنوين والنون الساكنة

تــەنــوين ونوونــا ســاكنه حوكمــەش بــزان ئــەی هۆشــيار
(گــز علــم وزينــت بــود انــدر كــلام كــر دكــار)
(إظهــار كــم بــا حــرف حلــق إدغــامكم بــا يرملــون
إقلابكــم بــا حــرف بــا وأز مــا بقــى إخفــا بــدون)
مــستفعلن مــستفعلن بــەحــرا رەجــەز هاتيــە ئــەو
ســالم موثــەممــەن تــو بــزان يــا رب صــل علــى النبــي

فەتحی یێ حەزروویی
وڤەهاندنا تەجویدێ

ژ بلی زانایێ مەزن مەلا خەلیلێ سێرتی، ومەلا محەمەدێ لجەیی، زانایەکێ دی یێ کورد هەبوو علمێ تەجویدێ ڤەهاندی، ئەو ژی سەیدا عەبدلفەتتاحێ حەزروویی بوو ئەوێ ناسناڤێ خۆ یێ شعری کرییە (فەتحی).

فەتحی یێ حەزروویی شاعرەکێ ژێهاتی بوو، ودەستەکێ درێژ د هونەرێ ڤەهاندنێ دا هەبوو، ل سالا ١٣٠٨ مشەختی (١٨٩٠ ز) ل گوندێ (زوخرێ) هاتبوو سەر دنیایێ، و(زوخرێ) ئێک ژ گوندێن دەڤەرا (حەزروویێ)یە د کەفتە باشوورێ وێ، وئەو نوکە سەر ب ویلایەتا باطمانێ ڤەیە ل باکوورێ کوردستانێ.

ژ زارۆکینییا خۆ وی دەست دابوو علمێ شەرعی، و ل شازدە سالییێ وی د گەل خالێ خۆ مەلا عەبدللاهی قەستا حیجازێ کربوو بۆ کرنا حەجێ لەو ب ناسناڤێ حەجی عەبدلفەتتاح دهاتە نیاسین.. ووی ئێکەمین جار ل نک خالێ خۆ مەلا عەبدللاهی ل حەزروویێ دەست ب خواندنێ کربوو، پاشی قەستا گەلەک دەڤەرێن دی ژی کر بۆ فەقیاتییێ وەکی: دیاربەکرێ، لجێ، فارقینێ.. و ل نک گەلەک زانایێن وی سەردەمی خواند بوو، وەکی: مەلا محەمەد هادی یێ لجەیی، ئەوێ بەری نوکە مە بەحسێ وی کری، ومەلا عەبدللاهێ مەیلانی.. ودویماهیێ وی ل سلیڤا (فارقینێ) ئیجازا مەلاتییێ ژ مەلایێ ب ناڤ ودەنگ مەلا حوسێنێ کچک وەرگرت ل سالا ١٩٢٠ ز.

پشتی وەرگرتنا ئیجازێ وی دەست ب مەلاتییێ کر، هەر وەسا وی ل درێژییا پێنجی سالان دەرس دانە فەقییان، ل وێ مەدرەسێ یا ل تەنشت مالا وی، ل باژێرێ حەزروویێ، و د ڤی دەمێ درێژ دا و د سەر هەمی کاودانێن نەخۆش وبەرتەنگ دا،

ل وی دەمێ دەرسدانا علمێ شەرعی هاتیە قەدەغەکرن، ئەو شیا بەردەوامییێ بدەتە کارێ خۆ، وهژمارەکا مەزن یا فەقییان ل بەر دەستێ وی دەرکەفتن، حەتا دبێژن: نێزیکی هزار کەسان ل سەر دەستێ فێری زانینێن شەرعی بووینە، وگەلەک ژ وان بووبوونە مەلا وموفتی وواعظ ل کوردستانێ وتورکیایێ ژی.

سەیدا زاڤایێ شێخ محەمەد سەلیمێ کورێ شاعرێ ناڤدار شێخ عەبلقادرێ هیزانی بوو، کچا محەمەد سەلیمی ل نک وی بوو، بەلێ ئەو یێ بێ دووندەهـ بوو، ژییەکێ درێژ د خزمەتا علمی وئەدەبی دا بۆراندبوو، و ژ بەرهەمێن وی یێن هاتینە زانین ئەم دشێین ئیشارەتێ بدەینە دووان:

١- کتێبا (هدية الصبيان) وئەڤە کتێبەکا فقهییە، ب زمانێ عەرەبی دانایە بۆ زارۆکان دا فێری فقها ئیسلامی ببن.

٢- دیوانا شعری، کو دیوانەکا مەزنە، وگەلەک شعران د گەلەک بابەتان دا ب خۆ ڤە دگرت.

سەیدای چار زمان دزانین: کوردی وعەرەبی وفارسی وترکی، ووی شعر ب ڤان هەمی زمانان دنڤیسی، بەلێ پتر شعرێن وی ب کرمانجینە.

مەلا عەبدلفەتتاحێ حەزروویی ل رۆژا ئەینییێ (١٣٩٥/٢/٩) مشەختی، بەرانبەر (١٩٧٥/٢/٢١ ز) چووبوو بەر دلۆڤانیا خودێ، و ل گۆرستانا بازێرێ حەزروو هاتبوو ڤەشارتن، خودێ رەحمێ پێ ببەت[1].

(١) زانین ل دۆر ژیانا ڤی شاعری مە ژ دەسنڤیسا دیوانا وی وەرگرتینە، یا سەیدا مەلا (زين العابدين الآمدي) نڤیسی. وبەری نوکە دەمێ مە بەحسێ مەلا محەمەدێ لجەیی کری، مە ئیشارەت دا بوو هندێ کو چەند دانەیەکێن دەسنڤیس یێن دیوانا ڤی شاعری ل نک مە هەنە، ونوکە ئەم کاری تێدا دکەین دا کو بەهەڤ بکەین بۆ چاپێ، هیڤیدارین ل دەمێ نێزیک ژێ خلاس ببین.

و د دانەیێن دەسنڤیسێن دیوانا فەتحی حەزروویی دا شعرەک ب بەر چاڤێن مە دکەڤت ل دۆر علمێ تەجویدێیە، ژ (٢٧) مالکان پێک دئێت، ویا تمام نینە، وئەم نزانین کانێ وی ل بەر بوو ئەو ژی -وەکی سەیدایێ خۆ هادی لجەیی- ڤەهینۆکەکێ د ڤی علمی دا بدانت، پاشی موژیل بوویە ونەگەهشتیە تمام بکەت، یان ژی وی تمام کربوو بەلێ د دەسنڤیسێن دیوانێ دا نەهاتییە پاراستن.. وهەر بۆ مفا مە دڤێت ئەم وێ شعرا وی وەک پاشبەند ل ڤێرێ بدانینە بەر دەستێ خواندەڤان.

ومە دڤێت بدەینە دیارکرن کو ئەڤ شعرە ل سەر کێشا (الهزج المسدس المحذوف) یا هاتییە ڤەهاندن، وئەو ژ لایێ شاعرییەتێ ڤە ژ شعرا مەلا خەلیلی ویا مەلا محەمەدێ لجەیی ژی خۆشتر ورەهوانترە؛ چونکی فەتحی حەزروویی ژ وان شاعرتر بوو! بەلێ مخابن ئەو یا تمام نینە..

وئەڤ شعرە ژ سێ دەسنڤیسان مە وەرگرتیە:

١- دانەیا مەلا ئەحمەدێ جەوزی ژ دیوانا فەتحی یێ حەزروویی.

٢- دانەیەکا دی ژ دیوانا فەتحی ناڤێ نڤیسەری ل سەر نینە.

٣- دانەیا مەلا (زین العابدین الآمدی) ژ دیوانا فەتحی.

تەجویدا قورئانێ

هەزار حەمد و ثەناء و خوەش مەقالە
ژ بۆ تە ئەی خودایێ لا یەزالە
تەحییات و صەلات و هەم سەلامان
ل سەر پێغەمبەران و صەحب و ئالە
خوصووصا ئێ د ناڤ باغێ رسالەت
نەسیمێ عەنبەرین و وەردێ ئالە[1]
هەتا بت گونبەدا دەووار و خضەرا
ل سەر ڤێ فەرشێ وەک خەرگەهـ[2] حەوالە
تو گوهـ دە من ببێژم ئەز بەیانەک
ئەلا ئێ رووح و جانێ من ل بالە
بزانە رەونەقا قورئانە تەجوید
وەگەر بێ وی بتن وزر و وەبالە
بخوین یەک فاتحە بۆ فەتحیێ ژار
هەزار رەحمەت ل باب و داء و کالە
ئەلیف و واو و یا ساکن بتن گەر
حورووفێ مەددن ئەی زیبا خصالە[3]
ئەگەر ما قەبلێ یا مەکسوور و مەضمووم
بتن ما قەبلێ واوا چاڤ غەزالە
ئەلیف هەردەم چکو ما قەبلە مەفتووح
سووکوونا وێ ژی ئەمرەک بێ زەوالە

سەبەب یا هەمزەیە یا حەرفێ ساکن
ژ بۆ مەددا ئەڤان حەرفێ دەلالە
بزان هەمزە ئەلیفا کو قەبوول کەت
تەمامێ حەرەکان وەک (أهل و آل)ە
ئەڤا دی حەرفەکە کو خوەش دبت ئەو
ب جەزمە وەک روخێ یاران ب خالە
نەبت گەر پوشتی حەرفێ مەد سەبەب قەط
طەبیعی مەد دبت وەک (قیل و قال)ە
ب قاسی یەک ئەلیف یەعنی هەلینی
ژ جهـ پیچکێ فەهم کە ئەڤ مەقالە
سەبەب گەر هەمزە و هەردو د لەفظەک
بتن ئەڤ مەددێ صاحب ئتصالە
دبت مەد چار ئەلیف و هەم ژی واجب
(سماء و سوء و سیئت بالضلالە)
سەبەک گەر هەمزە و هەر یەک د یەک دا
بتن ئەڤ مەددێ صاحب ئنفصالە
(بما أوتوا، أخذنا، فی إمام)
وەکی یا دی وە جائز لا مەحالە
دبت گەهـ واو و گەهـ یائا موقەددەر
(لە إلا بە إلا) مثالە
سوکوونا لازمی گەر دێ سەبەب بت
دبت مەد لازم ئەی نازک نهالە
سوکوونا لازمی (وقفاً و وصلاً)
ثووبووتا وی دبیتن بێ زەوالە
ل چار نەوعانە ئەڤ کەلمی و حەرفی
موثەققەل یا موخەففەف (فادر حالە)

وەکـــــی (الحاقـــــة، آلان، لام مـــــیم)
قــەدەر چـار و ووجـووب بـێ قیـل و قالــە
ســوکوونا عارضــی گــەر دێ ســەبــەب بــت
دبـت مــەد عارضــی ئـەی خـوەش خـصالە
د حـــالێ وەقفـــێ دا ثابـــت دبیـــتن
د حـــالێ وەصـــلێ دا هـــەر دەم موزالـــە

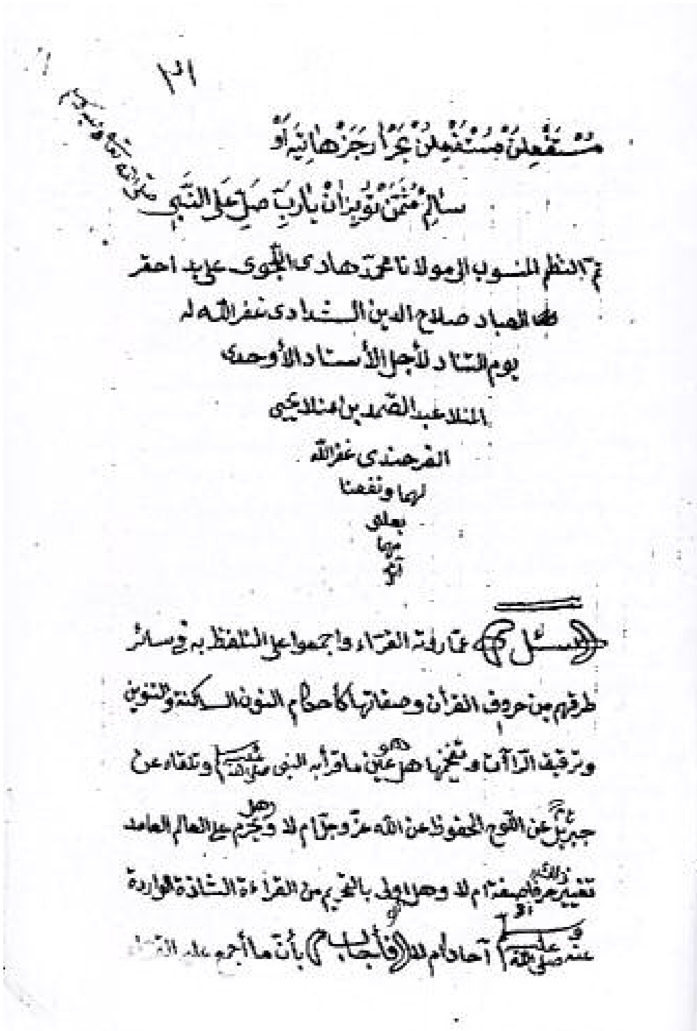
(١) ئالە: سۆرە.

(٢) خەرگەهـ: خیڤەت.

(٣) زیبا خصالە: سەخلەت جوان وتازە.

دەسنقیسا شێخ جونەیدێ زووقەیدی

١٣١

مستفعلن مستفعلن عد رجز هاتيه او

سالم متمن توبزان يارب صل على النبي

تم النظم المنسوب الى مولانا محمد هادى الجوى على يد احقر

العباد صلاح الدين الشدادى غفر الله له

يوم السبت للأجل الأستاذ الأوحد

الملا عبد الصمد بن الملا يحيى

الفرجندى غفر الله

لهما ونفعنا

بعلو

مهما

آمين

سئل عن رواية القراء واجمعوا على التلفظ به في سائر

طرقهم من حروف القرآن وصفاتها كأحكام النون الساكنة والتنوين

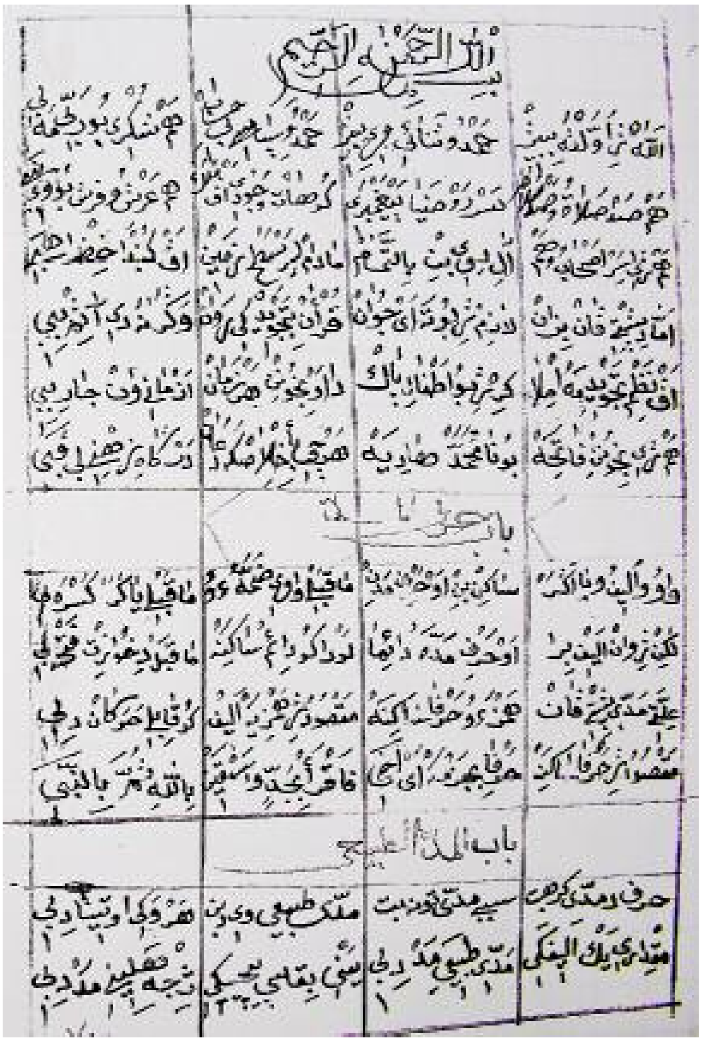
وترقيق الراآت وتفخيمها هل عين ما قرأ به النبي صلى الله عليه وسلم وتلقاه عن

جبريل عن اللوح المحفوظ عن الله عز وجل أم لا وهل يحرم على العالم العامد

تغيير حرف أو صفة أم لا وهل يحكم بالتحريم من القراءة الشاذة الواردة

عنه صلى الله عليه وسلم آحادا أم لا فأجاب بأن ما أجمع عليه [illegible]

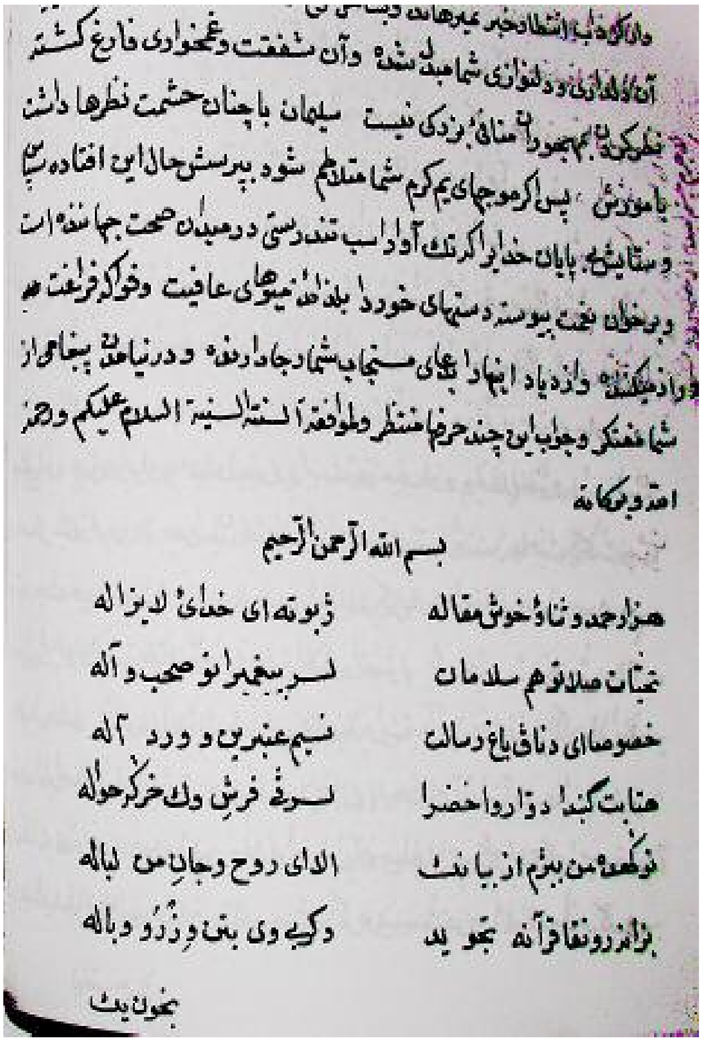
دەسنقیسا صەلاحەددینێ شەدادی

بسم الله الرحمن الرحیم

باب المد الطبیعی

دەسنقیسا نور الدین المذنب

دەسنڤیسا مەلا ئەحمەدێ جەوزی

بسم الله الرحمن الرحیم

هر حمد و ثنا و خوش مقاله	ژ بو نه ی خدای لا یزاله
تحیات صلات و هم سلامان	لسر پیغمبر و صحب و آله
خصوصا ی دینان باغ رسالت	نسیم عنبرین و ورد و آله
هتا بت کنبد دوار و خضرا	لسر فی فرش وک حرز حواله
تو کهنده مین بیرم ازبیانک	الای روح و جانی من لباله
بزانه روونها قرآنه تجوید	وکو بی وی بنی وزروو واله
عون بک فاتحه بو فتحی ژ از	هر از رحمت ببابه و دا و کاله
الیف و واو یا ساکن بتن گو	حروف مدن ای زیبا خصاله
اگر ما قبل یا مکسور و مضموم	بتن ما قبل واو ا جانی غزاله
الیف هر دم جکو ما قبله مفتوح	سکونا و یژی امرک ببژ واله
سبب یا همزه یه یا حرف ساکن	ژ بو مد آقان حرف دلاله
بزان همزه لیعا کو فبو لکت	تمام حرکان وک اهل و آله
افادی حرفکه کو خوش د بنته	بجزمه وک رخی یاران عاله
نبت کرتنت حرف مد سبب فقط	طبیعی مد دبت وک قیل و قاله

دەسنقیسا شعرا فەتحی ناڤێ نقیسەری ئاشکەرا نینە

دی چه بت یا رب اگر چارەك ژ بو مه دست بدت
دەولتا یا بوسیا یای یمن سای سلیم ،

دردی من یا رب هزارن چاره لی قط نا بت
گر ببت بو من طبیب لقمان و عیسای سلیم

نفس دعوای الوهیت دکت فرعون صفت
المدد یا همتا هارون و موسای سلیم

فقهی بی چاره مایه بر ذلیل و استخوان
واله سرگشته هجران و سودای سلیم

وله ایضا رحمة الله تعالی فی علم التجوید

هزار حمد و ثنا و خوش مقاله	ژ بو ته ای خدای لا یزاله
تحیات صلات و هم سلامات	لسر پیغمبران و صحب و آله
خصوصا ای دنا فی باغ رسالت	نسیم عنبرین و وردی آله
هتا بت گنبدا دوار و خضرا	لسر لی فرش و ك خرکه حواله
تو گهده من بیژم از بیانك	الا ای روح و جان من لباله
بزانه رونقا قرآنه تجوید	وگر بی وی بیژی وزر و وباله
بخوینن یك فاتحه بو فقهی ژار	هزار رحمت لباب و دا و کاله

دەسنڤیسا مەلا زین العابدین الآمدی

ناڤەرۆك